

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajziková, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejíček, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Anna Rýz-
ková, Ján Sabol, Elena Smieš-
ková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 9

OBSAH

RIPKA, I.: O niektorých prob- lémoch klasifikácie a hodno- tenia nárečovej slovnjej zá- soby	289
MLACEK, J.: Frazeológia a Zá- tureckého <i>Slovenské prislo- via, porekadlá a úslovia</i>	298
PALKOVIČ, K.: O zložkách <i>ch, sch, sh</i> a i. v cudzích a pre- vzatých slovách	303

Rozličnosti

Nie je <i>doobliekať sa</i> ako <i>do- obliekať sa</i> , G. Horák	307
Kniežatstvo, L. Dvonč	309
Názvy gitár v reči hudobníkov. S. Šoková	310

Správy a posudky

Dramatický text, D. Augus- tinská	312
Krupinské prísne právo, E. Rí- sová	313
Poznámka o jazykovej úrovni omaľovaniek pre deti, M. Bugárová	316

Spytovali ste sa

Reál, I. Masár	317
Medailáreň, M. Považaj	318
O saniach, krnohách a vlaču- hách, E. Bajziková	319

Napísali ste nám

Dva zábery z činnosti Jozefa Škulitéyho, J. V. Ormis	320
---	-----

O niektorých problémoch klasifikácie a hodnotenia nárečovej slovnjej zásoby

IVOR RIPKA

1.0. Nárečový slovník tvorí významnú a nezastupiteľnú časť súboru slovníkov národného jazyka. Výskum slovenskej lexiky bude úplný a všestranný len vtedy, keď jestvujúci výkladový slovník spisovného jazyka (Slovník slovenského jazyka I—VI) doplní pripravovaný *Historický slovník slovenského jazyka* a *Slovník slovenských nárečí*. Iba v komplexe týchto troch základných lexikografických diel sa celostne zaregistruje a spracuje slovná zásoba slovenčiny a vytvorí sa plnohodnotná materiálková základňa pre ďalšie štúdium v mnohoaspektovej lexikálnosématickej výskumnej oblasti (Ripka, 1976). Dôležitosť poznatkov zistených pri štúdiu nárečovej slovnjej zásoby pre poznanie lexiky národného jazyka je celkom zrejmá, a preto je primerané upozorniť aj na niektoré otázky klasifikácie a hodnotenia nárečovej lexiky, ovplyvňujúce spracúvanie jednotlivých nárečových slov v normatívnych slovníkoch súčasného spisovného jazyka.

1.1. Pripravovaný *Slovník slovenských nárečí* (ďalej SSN) zaznamená a primeraným lexikografickým spôsobom spracuje apelatívnu slovnú zásobu slovenských miestnych dialektov, t. j. tú časť súboru lexikálnych jednotiek národného jazyka, ktorá sa označuje termínom *slovenská nárečová lexika*. Pri lexikografickom spracúvaní nárečovej lexiky je však nevyhnutné určiť kritériá, podľa ktorých ju možno klasifikovať; problém určenia (definovania) nárečového slova je základným problémom nárečovej lexikológie a lexikografie. V koncepcii SSN sa vychádza z tézy, podľa ktorej treba pri určovaní nárečového slova skúmať vzťah nárečovej lexiky k slovnjej zásobe spi-

sovného jazyka a zisťovať územné rozšírenie jednotlivých lexikálnych jednotiek [zisťovať možnosť vymedziť istú zemepisnú oblasť, na ktorej sa používa príslušné nárečové slovo]. Podľa týchto kritérií sa slovenská nárečová lexika (t. j. súhrn lexikálnych jednotiek nespisovného, no štruktúrneho útvaru národného jazyka, ktoré používa skupina ľudí spojená územným spoločenstvom) rozdeľuje na tri skupiny:

A) vlastnú nárečovú lexiku, ktorá má izolexou (čiarou označujúcou výskyt istého slovníkového javu na jazykovej mape) vymedzenú oblasť používania a nepatrí do slovnej zásoby spisovného jazyka [jednotlivé nárečové slová majú príslušné spisovné ekvivalenty];

B) nárečovú lexiku, ktorá sa používa v istej ohraničenej oblasti (resp. vo viacerých oblastiach), no zároveň tvorí (alebo môže tvoriť) zložku slovnej zásoby spisovného jazyka [jednotlivé nárečové slová označujú reálie, ktoré celý národný kolektív nepozná či nepoužíva, a preto chýba príslušný jednoznačný spisovný ekvivalent];

C) lexiku, ktorá nemá územné ohraničenie a používa sa v spisovnom jazyku i v nárečiach (t. j. celonárodné jadro slovnej zásoby).

1.2. Pri naznačenej klasifikácii nárečovej lexiky sa používa termín *ekvivalent*, ktorý má pri vyčleňovaní jednotlivých skupín dôležitú funkciu, a preto ho treba vysvetliť. Kritériom ekvivalentnosti a rovnako aj synonymickosti slov a výrazov je rovnaký zmysel, ktorý im vo výpovedi prikladajú účastníci jazykovej komunikácie (Filipec, 1973). Synonymá sa pokladajú za prostriedok vnútrojazykovej konfrontácie, ekvivalenty za prostriedok medzijazykovej konfrontácie. Spisovná slovenčina spolu so súborom nárečí, ktoré ich používajú sami pokladajú za slovenské, utvára komplex slovenského národného jazyka. Oblasťi použitia týchto dvoch útvarov národného jazyka stoja vedľa seba [nie proti sebe], no napriek tomu sa pri konfrontácii spisovného jazyka a nárečí pracuje s termínom *ekvivalent*, pričom v oblasti lexiky sa chápe vždy širšie ako synonymum či tautonymum.

Termínom *tautonymum* sa v teórii SSN označuje lexéma (slovo) významovo identická s lexémami používanými na označenie rovnakých predmetov (javov) v rozličných nárečiach (v rozličných oblastiach ohraničených izoglosou príslušnej lexémy). Synonymia je vnútroštýmový jav, a preto sa termín *synonymum* pri analýze celonárodnej nárečovej lexiky, ktorú tvorí mnoho čiastkových lexikálnych systémov, využíva veľmi zriedkavo.

2.0. Pri hodnotení a klasifikácii vlastnej (čistej) nárečovej lexiky (skupina A) sa pri lexikografickej inventarizácii vážne problémy nevyskytujú. Možno konštatovať, že nárečové slová patriace do tejto skupiny sa jednoznačne spracúvajú vo všetkých (oblastných aj celonárodných) nárečových slovníkoch; ich význam sa vykladá spisovným

ekvivalentom. Ak sa niektoré nárečové tautonymum zaregistruje v slovníku spisovného jazyka, dostáva príslušný kvalifikátor (= *nár.*). Pri rozboroch umeleckých textov sa tieto nárečové slová použité s ilustračným zámerom nazývajú dialektizmami. V tejto súvislosti možno vari pripomenúť, že výrazy (termíny) *nárečové slovo* a *dialektizmus* nie sú v tomto chápaní absolútne synonymné; odlišná je prinajmenšom oblasť ich používania.

2.1. Otázky klasifikácie nárečovej slovej zásoby priamo súvisia s problematikou voľby najvhodnejšieho typu celonárodného nárečového slovníka. SSN bude koncipovaný ako diferenciálny (výberový, selektívny) slovník, pretože idea zostaviť úplný celonárodný nárečový slovník je teoreticky aj prakticky neprijateľná. Výberové hľadisko sa však nebude uplatňovať pri spracúvaní vlastnej nárečovej lexiky; zaznamenanie všetkých lexikálnych jednotiek tejto skupiny je nesporné. Na ilustráciu možno uviesť niekoľko príkladov:

Krovitá rastlina so sladkými dužinatými plodmi (*Ribes glossularia*) sa pomenúva v slovenských nárečiach názvami *egreš* (*jaгриš*), *poľka* (*пóльче*), *kosmatky*, *bisky*, *viniečky*, *bahniatky*, *mravičky*, *muchienky*, *mochnačky* a i.; v spisovnom jazyku majú všetky členy tohto tautonymického radu [tu sa uvádzajú v hláskovo a pravopisne normalizovanej podobe spisovného jazyka, ktorá je totožná s podobou heslového slova v SSN] ekvivalent *egreš*. Aj táto lexéma, ktorá sa normovala a kodifikovala ako spisovná, je v slovenských nárečiach známa a používa sa v istej vymedzenej oblasti (splňa základné kritérium na určenie nárečového slova); v SSN sa preto zaznamená a primeraným spôsobom spracuje.

Úžitková poľná rastlina *Solanum tuberosum* sa v nárečiach pomenúva názvami *bandurky*, *erteple*, *grule*, *krumple*, *švábka* a i.; všetky členy tohto tautonymického radu (väčšina z nich je aj značne hláskovo a slovotvorne diferencovaná) majú v spisovnej slovenčine absolútny ekvivalent, a to lexému *zemiaky*. V SSN sa v súlade s kritériami používanými pri vymedzovaní nárečového slova spracuje aj táto lexéma (doložená aj v podobe *zemky*), pretože oblasť jej výskytu možno ohraničiť izoglosou. Bohatý — opäť vnútorne značne hláskovo a slovotvorne diferencovaný — tautonymický rad tvoria lexikálne varianty, ktorými sa pomenúva cicavec lietajúci v noci (*Vespertilio murinus*). Lexémy *hadopier*, *gacopier*, *gacek*, *trúlelek*, *šperháč* sú evidentne nárečové; v spisovnom jazyku majú ekvivalent *netopier*. Aj túto lexému (známu v rozličných hláskových obmenách) treba však v celonárodnom slovníku spracovať. Oblasť jej používania na západnom a strednom Slovensku možno vymedziť izoglosou, a preto patrí do radu nárečových tautonym. Tvorí v ňom [práve preto, že sa dostala aj do spisovného jazyka] tzv. oporný člen, a preto sa

v SSN chápe ako tzv. oporné heslo, pri ktorom sa vymenuje celý tautonymický rad (všetky lexikálne varianty). Každý člen radu sa potom spracúva na svojom mieste abecedy ako samostatné heslo s odkazom na hlavný člen radu. Toto hniezdové odkazovanie, pri ktorom sa v SSN uplatňuje obsahovo-sémantický aspekt vo výstavbe hesla, dopĺňa v istom zmysle výklad významu slova.

Väčšina slov patriacich do skupiny vlastnej (typickej) nárečovej lexiky má len jeden význam. Vták žijúci na močaristých lúkach (*Ciconia alba*) sa nazýva v spisovnom jazyku *bocian*, pričom táto lexéma (opäť v rozličných podobách) je známa aj vo väčšine slovenských nárečí. Je preto oporným členom príslušného tautonymického radu, ktorý tvoria lexémy *bogdál*, *bozgáň*, *gól'a*, *cuban* a i. Nárečové názvy jemnej cesnakovitej zeleniny pestovanej pre vňat (*Allium schoenoprasum*) *rezanec*, *zrezovanec*, *orešec*, *šnitlink* a i. majú spisovný ekvivalent *pažitka*, ktorý je tiež prevzatý z nárečovej lexiky (okrem podoby *pažitka* je doložená aj podoba *pažička*). Látka vytekajúca z poranenej kôry ihličnatých stromov sa v nárečiach nazýva *živica*, *glej*, *smola*, *temian*. Z tohto nárečového tautonymického radu (niektoré lexémy sú v rozličných nárečiach známe aj v iných významoch) sa do spisovného jazyka prevzalo slovo *živica*; dnes tvorí jednoznačný ekvivalent ostatných nárečových tautonym.

2.2. Je všeobecne známe, že prenikanie nárečových prvkov do spisovného jazyka je viazané na uzavretosť jednotlivých plánov spisovného jazyka, pričom v súčasnosti sa z nárečových fondov najviac obohacuje najmä lexika. Túto tendenciu dokumentujú prípady, keď spisovný jazyk preberá z radu nárečových tautonym k jestvujúcemu (kodifikovanému) ekvivalentu ďalšiu lexému, ktorá začína fungovať ako jeho synonymum. Kvapľovitý ľadový útvar zo zamrzajúcej stekajúcej vody (visiaci napr. zo strechy) sa v nárečiach pomenúva viacerými rozlične motivovanými tautonymami, z ktorých tu možno spomenúť lexémy *cencúl*, *ciagel'*, *cvangier* (*cvongier*, *cvingier*), *cicik*, *sklenica*. Ako spisovný ekvivalent funguje lexéma *cencúl*, no v súčasnosti sa začína pociťovať ako jeho rovnocenné synonymum lexéma *ciagel'*, ktorá je dobre doložená v umeleckej literatúre. Pretože však má zároveň pri terénnych výskumoch zistenú istú oblasť používania v miestnych nárečiach, treba ho v nárečovej lexikografii hodnotiť ako nárečové slovo.

V súvislosti s výskytom podôb *cvangier*, *cvongier*, *cvingier* možno pripomenúť, že v niektorých prípadoch (jeden z nich reprezentuje práve citovaný príklad) je zložitá určiť presnú hranicu medzi istými fonetickými (príp. morfológickými) procesmi a lexikalizáciou (zmenou nejakého jazykového prostriedku na lexikálnu jednotku). V praxi SSN sa tento problém rieši tak, že sa všetky sporné prípady uvá-

dzajú ako heslové slová, a to buď ako spoluheslá (ak sú abecedne blízke), alebo ako samostatné heslá (ak sa niektorý lexikalizovaný variant vzdialil od základnej podoby) s odkazom na hlavné heslo.

3.0. V celonárodnom nárečovom slovníku treba zaregistrovať a spracovať aj tie nárečové slová, ktoré nemajú absolútne ekvivalenty v spisovnom jazyku. Bohaté tautonymické rady vytvárajú často názvy takých predmetov a javov ľudového života, ktoré celý národný kolektív nepozná a nepoužíva. Sú to názvy rozličných špeciálnych reálií (predmetov a ich častí), typických javov ľudovej kultúry a pod., ktorých výroba a používanie či uplatnenie je navyše viazané na istú geografickú oblasť (napr. reálie karpatskej ľudovej kultúry súvisiace so salašníctvom a chovom oviec na masív Karpát, pltníctvo na povodie Váhu a pod.). Väčšina týchto predmetov sa zhotovovala starou a prímítívnou — dnes už nepoužívanou — výrobnou technikou, na rôznych miestach nie celkom rovnako (hoci funkcia reálie bola rovnaká) a často z odlišných materiálov či surovín. Názvy z týchto oblastí výroby a ľudových remesiel sú v istom stupni terminologizované (porov. Palkovič, 1972), i keď nie je celkom jasné, či tieto slová so špecializovaným významom (v dialektologických prácach sa v tejto súvislosti často používa termín *etnografizmy*) možno pri analýze lexikálnosémantickej štruktúry nárečia hodnotiť ako termíny vo vlastnom zmysle slova. Z hľadiska nositeľa nárečia (platí to najmä o príslušníkoch staršej generácie) sú bezpríznačné, nemožno ich odlišiť od neutrálnej nárečovej lexiky. Tvoria tú zložku lexikálneho fondu nárečí, z ktorej sa v súčasnosti najviac — najmä prostredníctvom umeleckej literatúry — obohacuje spisovný jazyk. Z tohto faktu potom vychodí, že sa pri ich výbere do nárečových slovníkov (z hľadiska nárečovej lexikografie) a pri ich hodnotení v slovníkoch spisovného jazyka prejavuje istá rozkolísanosť.

3.1. V niektorých lexikografických štúdiách venovaných rozpracovaniu koncepcie Slovníka ruských nárečí sa zdôrazňuje, že za nárečové slovo (za lexikálnu jednotku vhodnú na zaregistrovanie a spracovanie v celonárodnom slovníku) treba pokladať len také slovo, ktoré má izolexou ohraničenú oblasť používania na území národného jazyka, no ktoré pritom (v tom istom časovom bode) nepatrí do nijakej zložky spisovnej slovnej zásoby. Etnografizmy tvoria podľa tejto teórie súčasť spisovnej lexiky (nie sú nárečovými slovami), a preto sa do celonárodného diferenčného Slovníka ruských nárečí nezaraďujú (Filin, 1961).

3.2. V domácej literatúre sa niekedy podobné stanoviská uplatňujú pri hodnotení nárečových slov zaradených do Slovníka slovenského jazyka. Pri jeho kritickej revízii (publikovanej v časopise *Kultúra slova* v rubrike *Čítame SSJ*) sa formulovala východisková téza, podľa

ktorej pomenovania ľudových reálií, nemajúce v spisovnom jazyku ekvivalent, treba eo ipso pokladať za spisovné. Mnohé hodnotiace kvalifikátory *nár.* [nárečové slovo], *kraj.* [krajové], *ľud.* [ľudové], ktoré sa v praxi SSJ používali značne nejednotne, sa pri revízií spresnili, no na druhej strane sa niektoré nepochybne nárečové slová hodnotili ako spisovné. Pri rozhodovaní o spisovnosti alebo nespisovnosti niektorých lexém sa nebrali do úvahy zistenia nárečovej lexicológie a lexicografie; preceňovali sa doklady vyxcerpované z beletrie. Ako spisovné sa hodnotili slová, ktoré sú na úrovni pomenovania reálie, a to najmä vtedy, ak niektorý autor použil istý lexikálny prvok spontánne, nepochybujúc o jeho spisovnosti. Rozbor materiálu z kartoték SSN však ukazuje, že pri rozlišovaní tzv. zámerného (štylizovaného) a mimovoľného (spontánneho) použitia nárečového slova (najmä tzv. etnografizmov) v spisovnom kontexte sú isté rezervy. V tautonymických radoch slov pomenúvajúcich isté ľudové reálie je totiž nezriedka viac takých lexém, ktoré z formálnej [hláskovej a tvarovej] stránky nemajú nijaké znaky nespisovnosti (navyše pri ich použití v umeleckých dielach sa hláskovo príznakové lexémy v tomto smere upravujú), a preto výber niektorého člena radu do spisovnej slovnej zásoby (tam získava niekedy aj charakter termínu) treba robiť na základe dôkladnej analýzy (najmä zistení o ich geografickom rozšírení) všetkých tautoným.

3.3. Pri štúdiu lexikálnosémantickej členitosti slovenských nárečí treba mať na zreteli skutočnosť, že pre dialektológiu (jazykovedu vôbec) sú diferencujúce znaky jednotlivých ľudových (často zanikajúcich) reálií dôležité iba vtedy, ak sa odrážajú v jazyku. Etnografický prístup, ktorý si všima nielen sám predmet, ale aj surovinu či materiál, z ktorej bol vyhotovený, spôsob výroby a pod., nemožno pri hodnotení nárečových lexikálnych jednotiek uplatňovať do dôsledkov; dominantným kritériom musí byť funkčná identita reálií (predmetov, javov, činností). Z tohto aspektu treba posudzovať aj tzv. etnografizmy (nárečové slová majúce charakter termínu), ktoré tvoria podstatnú časť nárečovej slovnej zásoby zaradenú tu do skupiny B (porov. 1.1.). Je prirodzené, že spisovný jazyk sa bude obohacovať práve z týchto fondov, no nie je možné tieto niekedy ešte nezavriešené procesy interpretovať zjednodušene. Hodnotiť niektorú nárečovú lexému (etnografizmus) ako spisovnú len preto, že ju použil niektorý spisovateľ, je dosť problematické. Stáva sa totiž, že sa z príslušného radu tautoným [aj táto „etnografická“ vrstva nárečovej lexiky je geograficky členená] do spisovného jazyka takýmto spôsobom dostáva slovo, ktoré nie je pripravené plniť všetky funkcie v (napr. nemá charakter termínu) v spisovnom jazyku.

Slovo *belušnica* (= žena, ktorá pripravovala mladuchu na sobáš)

sa napr. v Slovníku slovenského jazyka (I, 81) hodnotí ako *ľud. zastar.* Pri prehodnocovaní kvalifikátorov označujúcich nespisovné vrstvy slovnjej zásoby v rubrike *Čítame SSJ* sa konštatovalo, že je to slovo na úrovni pomenovania reálií, oproti ktorým nemá spisovný jazyk výraz, a preto sa odporúča pokladať ho za spisovné. V tautonymickom rade slov, ktorými sa v slovenských nárečiach pomenúva žena vykonávajúca istú funkciu pri príprave mladuchy (*belušnica — čepčiarica — rúšnica — svadbica — široká* a i.) je však oporným členom (do spisovného jazyka prevzatým a v SSJ tak hodnoteným) slovo *čepčiarica*. Ak sa k nemu priberie synonymum, oslabí sa jeho tendencia stať sa ekvivalentom. Ani ostatné uvedené nárečové lexémy (majúce, pochopiteľne, izoglosou ohraničenú oblasť používania) nenesú nijaké formálne znaky nepisovnosti; možno ich preto všetky pokladať za spisovné?

3.4. V západoslovenských a stredoslovenských nárečiach sa na masi pečené jedlo pripravované zo surových strúhaných zemiakov s primiešanou múkou, krúpami (alebo inými prísadami), ktoré sa pečie na plechu alebo v hlinenej nádobe, pričom spôsob prípravy sa územne čiastočne odlišuje, nazýva *baba* (bežné je aj dvojslovné pomenovanie *krumpľová, repná, švábková, zemiaková baba*). V *Ukážkovom zväzku SSN* sa pokladá za oporné heslo radu, ktorý tvoria lexémy *bandurčiak, bandurník, gerheň, gruľovník, gugel, haruľa, chudobnica, krumpliar, labdoš, lapčaník, placerka, placka, tatar, točňa, zefa*. Všetky tieto slová sa používajú v istej zemepisnej oblasti (sú to teda nesporne nárečové slová), no absolútny ekvivalent v spisovnom jazyku im možno ťažko pripísať. Najčastejšie sa zaň pokladá združené pomenovanie *zemiaková baba* alebo lexéma *haruľa*. Proces ešte nie je završený, no v nijakom prípade nemožno vysloviť definitívne závery na základe dokladov vyexcerpovaných z beletrie.

Podobná situácia (t. j. istá rozkolísanosť pri výbere jednoznačného ekvivalentu) je aj pri ďalších radoch tautonym z tejto (etnografizovanej) skupiny nárečovej lexiky. Závažie používané pri tkaní na krosnách sa označuje názvami *bujak, capok, dedo, paholok, spuštiak, ťaždlo, visadlo, vťahovač, závaža*; sú rozlične motivované, majú rozdielny stupeň expresivity, a preto štylisticky neutrálnu spisovnú lexému *závažie* nemožno chápať ako absolútny ekvivalent.

3.5. Sústava pojmov a ich slovných vyjadrení je v nárečiach v súvislosti s ich obmedzenejšou funkciou jednoduchšia než v spisovnom jazyku, existuje veľa slov špecificky nárečových, ktoré treba takto hodnotiť aj vtedy, keď nemajú spisovný ekvivalent. Nárečové slová označované termínom *etnografizmy* budú tvoriť pevnú súčasť SSN.

4.0. Nemennú a pevnú zložku nárečovej slovnjej zásoby tvorí vrstva

slov, ktorá sa geograficky nediferencuje (lexémy nemajú izoglosy na území používania národného jazyka), a preto sa zhoduje so spisovnou lexikou. Toto tzv. celonárodné jadro slovnej zásoby treba jednoznačne zaznamenať aj v nárečovom slovníku, pretože inak by sa narušil pohľad na systémovosť nárečovej lexiky. Doterajšie poznatky jazykového zemepisu ukazujú, že skupina lexikálne nediferencovaných slov (skupina C, porov. 1. 1.) je pomerne bohatá; patria do nej lexikálne jednotky z rozmanitých tematických oblastí (neživá príroda, rastlinstvo, živočíšstvo, fyzický aj sociálny život človeka a i.), viaceré zámená, číslovky aj neohybné slovné druhy. O dôležitosti lexikografickej registrácie týchto slov (známych často aj v iných slovanských jazykoch) v nárečovom slovníku niet pochyb; zvažovať treba spôsob ich spracovania v heslovej stati. V teórii SSN sa berie zreteľ najmä na rozdielnu komunikatívnu platnosť a valenčnú schopnosť týchto slov, na ich bohatú polysémiu (viacvýznamovosť) a na správne hodnotenie tzv. sémantických dialektizmov.

4.1. Lexikálny význam je jav na abstrakčnej rovine, ktorý sa nedá zistiť bezprostredným pozorovaním. Na rozlíšenie čiastkových významov slova je potrebná sémantická analýza, pri ktorej sa zisťujú sémanticky relevantné príznaky predmetu objektívnej reality. Pre poznanie lexikálnej platnosti slova v systéme skúmaného nárečia (najmä pre zistenie iného lexikálneho vyjadrenia príslušného významu) je dôležitý aj porovnávací výskum, ktorý sa opiera o stav v ostatných nárečiach a v príbuzných slovanských jazykoch.

V Ukážkovom zväzku Slovníka slovenských nárečí sa spracúva napr. geograficky nečlenená (t. j. na celom území doložená) lexéma *baba*. Slovo *baba* je v slovenských nárečiach homonymné. Pri prvom homonyme (vyčlenenom na základe príznaku životnosti) sa uvádza osem čiastkových významov (1. staršia alebo stará žena, 2. stará matka, 3. pôrodná asistentka atď.); pri homonyme *baba*² (lexéma označuje rozličné — sčasti už zanikajúce — predmety, napr. tyč so skrútenou hlavicou z handár na hasenie ohňa na streche) je desať významov a pri treťom homonyme (lexému *baba* sa pomenávajú jedlá) šesť čiastkových významov. Slovník slovenského jazyka (I, s. 60) zaznamenáva dve homonymá *baba* s dvanástimi významami, a tak už jednoduché porovnania kvantitatívnych údajov (12 a 24 čiastkových významov lexémy *baba*) ukazuje, že sémantická štruktúra týchto troch nárečových slov je bohatšia. Je evidentné, že geograficky nečlenenú lexému *baba* treba v celonárodnom slovníku spracovať.

4.2. Vyčleňovanie jednotlivých významov slova je presnejšie vtedy, ak je pre príslušné významy charakteristická aj osobitná lexikálno-frazeologická a syntaktická spájateľnosť slova. V dokladových

častiach heslovej state spracúvajúcej geograficky nečlenenú nárečovú lexému sa v SSN podľa možnosti zachytia všetky lexikalizované i frazeologizované spojenia obsahujúce túto lexému. Úplný obraz o valenčných schopnostiach heslového slova sa však získa iba vtedy, ak sa spracujú všetky jeho spojenia, t. j. nielen odlišné, ale aj tie, ktoré sú zhodné so spojeniami zaznamenanými v slovníkoch spisovného jazyka.

Pri hesle *baba*¹ sa pri 1. význame (= staršia alebo stará žena) v SSN uvádzajú napr. spojenia *krížna baba* (= žena, ktorá išla do domu dievčaťa po šatku pre mládenca na znak súhlasu s manželstvom), *smrtná baba* (= obliekačka mŕtvych). Za grafickým znakom sa potom zaznamenáva frazeológia (vrátane prirovnaní). Okrem všeobecne známych a rozšírených (*byť klebetný ako stará baba; mať jazyk ani stará baba; kde čert nestačí, pošle starú babu* a pod.) sú to napr. východoslovenské frazeologizmy (príslovia) typu *Ľemala baba co robic, kupila sebe praše; Ľemala baba roboti, našla sebe klopoti* (o niekom, kto si narobí starosti a vymýšľa zbytočnosti) a pod. Všetky príklady by mali dokumentovať, že aj všeobecne rozšírená a známa lexika (celonárodné jadro slovnej zásoby) patrí do celonárodného nárečového slovníka.

5.0. Spresňovanie kritérií, podľa ktorých možno klasifikovať a hodnotiť nárečovú slovnú zásobu, pomáha v prvom rade vytvárať primerané teoreticko-metodologické východiská pre koncepciu Slovníka slovenských nárečí, no malo by nájsť odraz aj v spracúvaní (určovaní a štylistickom hodnotení) nárečových slov v slovníkoch spisovného jazyka. Formulácie a doklady tohto príspevku pripomínajú niektoré skutočnosti, ktoré treba mať na zreteli pri analýze lexikálnej roviny oboch základných štruktúrnych útvarov národného jazyka, a to spisovného jazyka i nárečí.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

FILIN, F. P.: Projekt slovarja russkich narodnych govorov. 1. izd. Moskva — Leningrad, Izdatel'stvo AN SSSR 1961. 200 s.

FILIPEC, J.: Ekvivalenty a synonyma v slovní zásobě. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička a I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 131—144.

PALKOVIČ, K.: Nárečová terminológia a spisovný jazyk. Kultúra slova, 6, 1972, s. 289—293.

RIPKA, I.: O koncepcii Slovníka slovenských nárečí. Slavica Slovaca, 11, 1976, s. 90—95.

- RIPKA, I.: Dialekt ako útvar národného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1979, s. 133—135.
- Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok. Bratislava, VEDA 1980. 281 s.
- URBANČOK, M.: Čítame Slovník slovenského jazyka. Kultúra slova, 1—6, 1967—1972 [pravidelná rubrika].

Frazeológia a Zátureckého Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia

JOZEF MLACEK

Kultúrny a spoločenský význam *Slovenských príslovi, porekadiel a úslovi* od A. P. Zátureckého dobre vystihol A. Melicherčík, keď v úvodnej štúdii k ich tretiemu vydaniu okrem iného napísal: „Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia boli na svoju dobu významný kultúrny čin. Jeho dosah prerástol ďaleko hranice Slovenska. Nielen v našej, ale aj v celoslovenskej paremiológii znamenajú trvalú hodnotu a zaujali v nej popredné miesto. Zátureckého zbierka nie je len hlbokou studnicou slovenskej jazykovej kultúry alebo popredným prameňom pre poznanie života a názorov slovenského ľudu a jeho poetického výrazového bohatstva, ale aj dielom, bez ktorého by dnes širšie porovnávacie medzislovenské príslovné štúdium nebolo kompletne možné.“ (1974, s. 28)

Hoci ide o najväčšiu zbierku slovenských príslovi, porekadiel a úslovi, z ktorej čerpali nielen ďalšie zbierky, ale v novšej dobe aj frazeologické slovníky, naša jazykoveda jej doteraz nevenovala primeranú pozornosť.

Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia sú zbierkou nielen veľmi bohatou, ale aj veľmi rôznorodou. Pretože príslovia, porekadlá a najmä úslovia sa aj pri veľkých rozdieloch v ich chápaní predsa najorganickejšie začleňujú do frazeológie, v tomto príspevku aj v niekoľkých ďalších chceme charakterizovať aspoň niektoré stránky zachytenia slovenskej paremiológie (príslovi, porekadiel a úslovi) a širšie aj frazeológie v tomto obdivuhodnom diele. Cieľom tohto príspevku je všeobecný, širší pohľad na frazeológiu a jej zachytenie v *Slovenských prísloviach, porekadlách a úsloviach* (ďalej SPPŮ).

Pri posudzovaní sledovaného diela a frazeológie v ňom budeme vychádzať z prijateľného širšieho chápania frazeológie, podľa ktorého ako špecifický oddiel sa zaraďujú do frazeológie aj príslovia a porekadlá (Mlacek, 1977). Keďže už tieto dva druhy výrazov tvoria podstatnú časť celých SPPŮ, môžeme konštatovať, že ide o dielo obsahujúce

naozaj predovšetkým frazeológii. Ak k tomu pripočítame ešte Zátureckého úslovia, medzi ktoré sa v zbierke zaraďujú mnohoraké nevetné (nie-príslovné a nie-porekadlové) jednotky, od ustálených prirovnaní cez ustálené menné spojenia až k rozličným slovesným ustáleným výrazom, zdôrazňujeme uvedené konštatovanie ešte viacej. Frazeológia je v SPPÚ v takej prevahe, že sa skôr natíska otázka, čo z diela nemožno podľa súčasného chápania frazeológie počítať do nej. Treba hneď konštatovať, že v celej zbierke je viacej rozmanitých typov spojení alebo výrazov, ktoré do frazeológie nepatria. O ktoré druhy ide?

1. V rámci jednotlivých tematických celkov, na ktoré sa delí každá kapitola diela, sa uvádzajú mnohé jednoslovné prezývky, nadávky alebo tzv. slovesné vyjadrenia. Napr. v závere 13. celku druhej kapitoly (kapitola má názov *Ludské telo, jeho potreby, choroba a smrť*; 13. tematický celok má nadpis *Korheľstvo*) sa uvádzajú takéto prezývky a nadávky: *chlipko, korheľ, korhelina, korhelica, korhelisko, lalok, ochľasta, ožran, pálenčený sud, vínny sud, vínny molenek, prepiduša* (s. 111) a takéto „slovesné vyjadrenia“: *Buchnul si, dal si, docengal sa, docical sa, dorezal sa, doriadil sa, dotal sa, dotelil sa, chytilo ho* a ďalších 37 výrazov [tamže]. To, že tu nejde o frazeológiu, je evidentné na prvý pohľad. Zaradenie týchto výrazov až na koniec príslušných častí naznačuje, že si ich odlišnú povahu dobre uvedomoval aj sám autor zbierky.

2. Nefrazeologickú povahu v SPPÚ majú početné pranostiky, ktoré tvoria celú jednu kapitolu diela, ďalej mnohé tzv. pohovorky zo 17. kapitoly (*Rozličné pohovorky a úslovia*), napr.: *uchytilo ho, bistubohu; Ja som ja a ty si ty; No, len trochu tichšie* a pod., a ďalej veľká časť z 19. kapitoly (*Z detského sveta*), kde nachádzame „rozličné detské vety“ a ustálené vety na cvičenie výslovnosti.

3. Do frazeológie napokon nepatria ani niektoré prípady zo základných dvanástich kapitol. Ide najmä o prípady väzbového doplnenia expresívneho slovesa (napr. *hocikomu odsekne*, s. 428), ďalej o isté sentencie a výroky, ktoré celkom nespĺňajú kritériá frazeologickosti (napr. *nemá bléh, ale ony jeho*, s. 480).

Plne si uvedomujeme, že všetky uvedené typy spojení a výrazov nefrazeologickej povahy vhodne dopĺňali vlastné frazeologické, resp. paremiologické jadro diela. Ide tu totiž najmä o výrazy, ktoré sa — ako pri pranostikách — pomerne ľahko menia na frazémy, alebo o jednotky (tu máme na mysli zasa uvedené jednoslovné výrazy), ktoré sa v príslušnom okruhu frazém pomerne často vyskytujú ako premenlivé zložky vo variantných formách vlastných frazém. Ak sme teda uviedli v predchádzajúcich bodoch výrazy nefrazeologickej povahy, nešlo o vyčítanie nejakej autorovej nepresnosti, ale skôr o

konštatovanie, ktoré pomôže zreteľnejšie vidieť a posudzovať toto veľké dielo zo zvoleného parciálneho hľadiska.

Druhou otázkou, ktorú treba v tejto všeobecnej charakteristike SPPÚ skúmať, je sledovanie zozbieranej frazeológie z hľadiska spisovného jazyka. Z celého materiálu evidentne badať autorov široký záber pri zhromažďovaní frazeologického bohatstva slovenčiny. Po pri všeobecne známych frazémach, ktoré majú spisovnú formu, obsahuje zbierka aj pomerne veľa prísloví, porekadiel a úsloví z jednotlivých typických etnografických a nárečových oblastí Slovenska. V istých prípadoch majú takéto frazémy spisovnú formu a ich príznakovosť je skôr z významovej roviny. Vyplýva najmä z toho, že dané frazémy nie sú známe na celom území Slovenska, ale sú typickým prejavom iba niektorej časti Slovenska. Takúto (spisovnú) formu majú také krajové jednotky, ktoré sa dali formálne z nárečovej podoby previesť do spisovnej podoby, ktoré sa dali štandardizovať (pospisovníť).

Takýto proces štandardizovania, ako ukázali isté výskumy [Palkovič, 1971; Mlacek, 1971], má v mnohých konkrétnych prípadoch zreteľné ohraničenia. Ide najmä o prípady, v ktorých sa rytmická, príp. rýmová podoba frazémy viaže na prítomnosť istých nárečových foriem. Príkladom na predchádzajúci typ je napr. výraz *Špatná to hora, v ktorej nie je zverina*, ktorý A. P. Záturecký označuje ako jednotku z Bošáckej doliny. Príkladmi na tento druhý, neštandardizovaný typ krajových frazém sú zasa napr. takéto výrazy: *Kto má v torbe, zj i na horbe* (Šariš) — *Mila nenie široká, ale dluhoká* (Bošácka dolina — obidve jednotky na s. 319).

Krajové jednotky obidvoch typov sa pritom v SPPÚ uvádzajú prakticky zo všetkých častí Slovenska, najviac je však spojení s označeniami: *Prešporská stolica, Bošácka dolina, Šariš, Gemer, Spiš, Novohrad, Modra, Zvolenská a Trenčianska*. Možno ešte dodať (dokazuje to aj posledný uvedený príklad zo Šariša), že v niektorých prípadoch sa stretáme s akýmsi prechodným druhom medzi obidvoma uvedenými typmi, totiž s výrazmi, v ktorých sa isté zložky štandardizujú, kým iné ostávajú v pôvodnej nárečovej podobe. Keďže takéto prípady nevznikli dodatočným zásahom editorov sledovaného vydania SPPÚ (editorka M. Kosová v edičnej poznámke zdôrazňuje myšlienku, že pri reedícii sa nikde nezasahovalo do starších jazykových foriem na takých miestach, kde mala daná jazyková forma špecifickú úlohu), treba ich chápať ako odraz rozkolísanosti jazykovej normy v slovenčine pred storočím, v čase zhromažďovania materiálu pre sledovanú zbierku.

Ak aj nateraz odhliadneme od formálneho vývinu frazeologizmov, ktorý zisťujeme porovnaním frazém u Zátureckého a v súčasnosti

a pri ktorom sa pristavíme v nasledujúcich príspevkoch, treba už v tejto všeobecnej charakteristike frazeológie v SPPÚ zaznamenať mnohé prípady, pri ktorých nachádzame výrazné významové posuny. Uvedieme na ilustráciu len dakoľko konkrétnych prípadov.

Bolelo ma, ani čo by ma na nože brali. [118] V súčasnom jazyku existuje ustálené prirovnanie s lexikálnou variantnosťou: *kričal, reval* [kriči, reve], *akoby ho na nože bral*; vývin možno vysvetliť významovou zviazanosťou slovíc *bolí, bolelo* a *kriči, kričal* — keď niekoho niečo veľmi bolí, vtedy zvyčajne kričí. Iný príklad: *Premýšľal ako zlatnícky učeň* [s. 386]. Aj pri tomto prirovnaní zisťujeme posun. V dnešnej slovenčine je bežne známe ustálené prirovnanie *rozumieť sa do niečoho, vyznať sa v niečom ako zlatnícky učeň*, ktoré má mierny ironický odtienok. Vnútorňá spätosť Zátureckého podoby tejto jednotky a dnešnej podoby prirovnania je podobne ako v predchádzajúcom prípade evidentná.

A ešte jeden príklad, v ktorom sa významová diferenciacia spája aj s istými formálnymi zmenami. V súčasnej slovenčine existuje výraz *krv nie je voda*, ktorým sa jednak naznačuje sila príbuzenských vzťahov a jednak vyjadruje, že mladý človek, v ktorom prúdi zdravá krv, pri tanci neobsedí. Týmto dvom významom dnešnej jednotky zodpovedajú u Zátureckého takéto spojenia: *Krv nie voda; Krv nenie voda ani mlieko* [77 — obidva varianty vyjadrujú prvý uvedený význam dnešnej jednotky] — *Krv nie voda, žily nie motúze* [321: táto širšia jednotka mala uvedený druhý význam dnešnej frazémy].

Už týchto niekoľko príkladov naznačuje, že aj frazeológia, hoci sa vyznačuje výraznou ustálenosťou, niekedy až petrifikovanosťou, podlieha rozličným vývinovým zmenám, ktoré sa môžu dotýkať nielen formálnej, ale aj významovej stránky jednotlivých konkrétnych frazém.

Práve v tejto súvislosti — pri sledovaní vývinu slovenskej frazeológie za posledné storočie, od Zátureckého až po súčasnosť — sa ukazuje, akou cennou časťou SPPÚ sú vysvetlivky a poznámky, ktoré sa uvádzajú za jednotlivými kapitolami. Hoci sa nedotýkajú všetkých uvedených frazém, nachádzame v nich dôležité doplnenia o pôvode konkrétnych frazém, o ich širších mimojazykových súvislostiach, o ich kontextových uplatneniach a pod.

Ešte poznámka o lexikografickej stránke SPPÚ. Pri charakteristike lexikografického opisu prísloví, porekadiel a ostatných frazém v tejto zbierke treba mať na pamäti, že nejde o slovník v bežnom zmysle slova. Autor vychádza z tematického členenia materiálu do jednotlivých kapitol, tematické je aj podrozdelenie v rámci kapitol. Až na ďalšom stupni je rozdelenie na príslovia, porekadlá a úslovia. Zaujímavé pritom je, že niekedy sa spájajú príslovia s porekadlami

oproti úsloviám, inokedy zasa porekadlá s úsloviami oproti prísloviám. Už tento fakt upozorňuje na vágnosť hranice medzi týmito typmi paremiologických výrazov. Až v rámci takto vydelených typov sa konkrétne výrazy zaraďujú podľa abecedy. Toto je však iba formálna stránka zachytenia a spracovania frazém v SPPÚ.

Pri charakteristike lexikografického zachytenia materiálu v tejto zbierke nás však viacej zaujíma forma, v akej sa konkrétne frazémy jednotlivých typov uvádzajú. Ide tu pochopiteľne najmä o formu zachytenia nevetných jednotiek, teda v Zátureckého chápaní o formu úsloví. Zisťujeme, že podstatná časť jeho úsloví sa zachytáva s určitým tvarom slovesa, pričom prevažujú formy 3. osoby slovesa, ale nachádzame aj zvraty s 1. a 2. osobou jednotného aj množného čísla na slovesnom tvare. Nie sú dokonca zriedkavé ani príklady, keď sa zreteľná syntagmaticky stavaná jednotka zachytáva vo vetnej forme, teda aj so slovom z kontextu (napr. s premenlivým predmetom k ustálenému prísudkovému slovesu z frazémy). Nachádzame tu teda takéto formy: *Najedol sa ako sedliak na Hody* (112; proti základnej podobe *najest sa ako sedliak na Vianoce*) — *Robí na svoju ruku* (212 — *robiť na svoju, na vlastnú ruku*).

Pravda, treba konštatovať, že niekedy ostávajú takéto prípady nedoriešené aj v nových frazeologických slovníkoch, v ktorých sa tiež niekedy nedostatočne abstrahuje od jednotlivých foriem konkrétneho použitia danej frazémy a jednotka sa zachytáva nie s neurčitkom, ale v tom osobnom slovesnom tvare, ktorý je najbežnejší. Od nedôsledností takéhoto typu treba, pravda, odlišovať prípady, v ktorých sa naozaj vyskytuje iba tvar jedinej osoby, ktorý je taktiež celkom ustálený a ktorý bez aktualizáčnych následkov neprípúšťa ani zámenu za infinitívny tvar príslušnej slovesnej zložky, napr. *udrelo mu (z ruky) do hlavy* a pod.

Už tento všeobecný prístup k niektorým stránkam sledovaného diela A. P. Zátureckého naznačuje, že jazykovedný výskum tejto zbierky môže byť v mnohom poučný. Jej sledovanie veľa napovie o otázkach jazykovej kultúry v takej citlivej jazykovej oblasti, akou je práve frazeológia. Sústavný výskum frazeológie v tejto zbierke však dáva aj mnohé vážne podnety pre ďalší teoretický rozvoj celej tejto disciplíny.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

MLACEK, J.: Ľudová frazeológia a spisovný jazyk. Kultúra slova, 5, 1971, s. 289—293.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 119 s.

PALKOVIČ, K.: Využitie nárečovej frazeológie v spisovnom jazyku. Kultúra slova, 5, 1971, s. 177—181.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovja. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s. (Podľa tohto vydania uvádzame číslo strany pri jednotlivých príkladoch v článku.)

O zložkách *ch*, *sch*, *sh* a *i*. v cudzích a prevzatých slovách

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

1. V slovenčine sa zachovávajú prvky pôvodného (cudzieho) pravopisu v cudzích osobných a zemepisných vlastných menách, ako aj v nezdômacnených alebo zriedkavejšie používaných všeobecných názvoch. Isté cudzie pravopisné prvky sa zachovávajú aj v slovách odvodených od takýchto cudzích slov, napr. v prídavných menách, obyvateľských názvoch. Jedným z takýchto cudzích pravopisných prvkov sú aj zložky (spojenia dvoch alebo viacej písmen na označenie jednej hlásky). Zložky sa používajú aj v slovenských (domácich) slovách, a to zložky *dz*, *dž* a *ch*. Všimneme si niektoré zložky, pri ktorých výslovnosti sa občas robia chyby. Tá istá zložka sa totiž v jednotlivých cudzích jazykoch a potom aj v slovenčine v takých slovách, ktoré sa u nás používajú a píšú pôvodným pravopisom, môže vyslovovať rozlične. Niekedy sa však výslovnosť z jedného cudzieho jazyka, ktorý je používateľovi známy, neoprávnene prenáša aj na slová z iných jazykov.

2. Najprv si všimneme zložku *ch*. V slovenčine sa ňou označuje neznelá hláska paralelná znelému *h* v domácich slovách, napr. *chudobný*, *smiech*, *prchký*, ale aj vo väčšine prevzatých slov, napr. *chirurgia*, *chinín*, *chito* (nesprávne *čito*), *Cheops*, *Chalchidiké*, *Chuang-che* (rieka v Číne), *Chartúm*. (Poznámka: Na slovtvornej hranici nejde o zložku, ale o spojenie hlások *c* a *h*, napr. *viachlasný*. Tu sa prejavuje nevýhoda používania zložiek.)

V slovách francúzskeho pôvodu zložka *ch* označuje hlásku *š*. Zo všeobecných názvov sa u nás používajú napr. citátové slová *chef d'oeuvre* [šedóvr] „vrcholné umelecké dielo“, *chargé d'affaires* [šaržé dafér] „diplomatický zástupca“, technický termín *chassis* [šasi] „podvozok auta“ (novšie sa už píše *šasi*), hovorové slovo *chevrolet* i *chevroletka* [ševrolet] „auto značky Chevrolet“, *arachida* [u Kráľa, 1979, je *arachidy* [arašidi], u Ivanovej-Šalingovej — Maní-

kovej, 1979, je adaptovaná podoba *arašíd*, ktorú pokladáme za vhodnejšiu), z osobných vlastných mien napr. *Chatteaubriand* [šatobrian], *Chamisso* [ša-], *Chevalier* [ševalie], *Chopin* [šopén], *Michele* [mišel], zo zemepisných názvov napr. *Champagne* [šampaň], *Vichy* [viši], *Chamonix* [šamoni], *Chartres* [šartr], *Cherbourg* [šerbúr] a i.

Rovnako [ako š] sa *ch* číta v portugalčine, napr. *Chaves* [šávis]. Aj jednotlivé staršie priezviská sa u nás písali so zložkou *ch* (na označenie hlásky š alebo č), napr. *Cheverlay* (popri *Ševrlay*), *Zichy*, *Cherni*, *Forgách*, *Séchy*, *Grassalkovich*, *Petrichovich*.

V slovách anglického pôvodu sa zložka *ch* číta ako č [okrem slov prebratých z gréčtiny]. Napr. *charleston* [čárleston] „druh tanca“, hovorové *chesterfieldka* [čestřil-] „druh amerických cigariet“ a *winchestrovka* [vinče-] „druh pušky“, *greenwichský* [grinič-], *lunch* [lanč] „jedlo okolo poludnia“, *coach* [kouč] „technický poradca mužstva“, *coachovať* [koučovať] „viest mužstvo“ (novšie písané i *kouč*, *koučovať*), *manchester* [menčester] „druh tkaniny“ (novšie písané i *menčester*), *Chesterton* [čes-], *Chamberlain* [čembrlén], *Chaplin* [čeplin], *Chesterfield* [čestřild]. V názve *Chicago* je dvojaká výslovnosť, anglická [čikágo] i francúzska [šikágo], no u nás prevláda prvý spôsob.

Aj v španielčine sa zložka *ch* číta ako č, a preto španielske vlastné mená i latinskoamerické mená španielskeho pôvodu, ktoré si ponechávajú u nás pôvodný pravopis, treba čítať takto: *Melchor* [melčor], *Arniches* [arničes], *Concha* [konča], *Pacheco* [pačeko], *Sancho Panza* [sančo pansa], *Mancha* [manča], *Chimborazo* [čim-].

V talianskych slovách sa zložka *ch* pred samohláskami *e*, *i* číta ako *k* (presnejšie: *h* nasledujúce po *c* signalizuje, že sa *c* číta ako *k*, nie ako č), napr. *Michelangelo* [mikelandželo], *Guareschi* [-ski], *Micheli* [mikeli], *Tecchi* [tekki], *Chiarelli* [ki-], *Civitavecchia* [čivítavekkia]. Také isté čítanie je vo všeobecných názvoch a aj odvodených slovách, napr. *chianti* [kianti] „druh vína“, *machiavelizmus* [makia-], a v názvoch literárnych diel (v prekladoch) z taliančiny ako *Kniha o San Michele* [mikele, vplyvom franc. výslovnosti nespráv. *mišel*, dielo Axela Munteho], *Škriepky v Chiozze* [kioce, dielo dramatika Goldoniho]. Rovnako sa zložka *ch* číta aj v rumunčine, napr. *Bechet* [beket], *Techirghiol* [tekirgiol], *Paraschivescu* [-skivesku].

3. Cudzía je zložka *sch*. V slovách nemeckého pôvodu sa zložkou *sch* označuje hláska š. Napr. vo všeobecnom názve *schoopovanie* [šopovanie] „druh pokovovania predmetov“ (u Ivanovej-Šalingovej — Maníkovej, 1979, s. 850, sú zdomácnené podoby *šopovanie* [šopovať]); *schwannóm* [švan-] „druh nádoru“, v priezviskách nemeckého pôvodu písaných nemeckým pravopisom, ako sú *Fischer*, *Schwarz*,

Schneider, Schulz, v osobných a zemepisných názvoch z cudzieho (nemeckého) prostredia, napr. Schubert, Schiller, Schmidt, Schopenhauer, Schleswig, Schwarzwald.

V slovenčine je *sch* spoluhláskovým spojením na označenie hlások *s* a *ch*, napr. v domácich slovách *schytiť*, *schopný*, *poschodie*, v prevzatých slovách gréckeho, latinského a i. pôvodu, ako *pascha*, *regneschori*, *scholastika*, *schizofrénia*, *schizma*, *schéma*, *schematický*, *schematizmus*, *ischias*, v mene *Džingischán* a i. Niekedy sa používa vplyvom nemčiny chybná výslovnosť typu *šéma*, *šematizmus*, *išias* a pod.

V slovách talianskeho pôvodu z oblasti hudby a i. sa *sch* číta ako *sk*, napr. *scherzo* [skercó], *scherzando* [skercando].

4. Zložka *sh* je v slovách anglického pôvodu a číta sa ako *š*. Zo Slovníka slovenského jazyka [SSJ] a z excerptov zo súčasných publikácií, novín a časopisov [zväčša z archívu JÚLŠ SAV] sme zaznačili tieto slová: *shapping* [šeping] „priečny hobľovací stroj“ (novšie písané *šeping*), *sherry* [šeri] „druh vína“, *shunt* [šant i šunt] „odpor pri elektrických zariadeniach“ (novšie písané *šunt*), *sherardovanie* [še-] „metóda pozinkovania oceľových výrobkov“ (u Ivanovej-Šalingovej je *šerardovanie*), *shoddy* [šo-] „najlepší druh trhanej látky“, *show* [pís. aj šou] „prehliadka, druh zábavného programu“, *shorthorn* [šort-] „plemeno dobytky“, *berkshire* [barkšir] „plemeno ošípaných“, *shot* [šot] „kratší filmový záber“ (novšie písané *šot*), *Shorova* (alebo *Shoreho*) *skúška tvrdosti* [šor-]. Zložka *sh* je aj vo vlastných menách, napr. *Shelley* [šeli], *Shaw* [šó], *Sheffield* [šefíld], *Washington* [vošinkton], *Shetlandy* [šetlen-]. Anglickým pravopisom písaných slov tohto typu v slovenčine pribúda. M. Ivanová-Šalingová uvádza ešte ďalšie slová so zložkou *sh*.

Aj v slovách albánskeho pôvodu sa zložkou *sh* označuje hláska š: *Shkumbrin* [škum-], *Peshkopi* [peš-].

5. Zložka *th* s výslovnosťou č prichodí v slovách anglického pôvodu. Napr. *match* [meč] „zápas“, *Mitchell* [mičel].

6. Zložka *tz* označuje hlásku *c* v slovách nemeckého pôvodu. Zo všeobecných názvov sa v slovenčine používa slovo *hertz* [herc] a zloženiny s týmto slovom, domáce priezviská písané cudzím pravopisom ako *Oravetz*, *Lehotzký*, *Bredetzky* (menej konzervatívni nositelia takýchto mien si píšú svoje priezviská slovenským pravopisom), nemecké priezviská ako *Schnitzler*, *Spitzer*, *Kotzebue*, *Marchwitza*, *Apitz*, zemepisné názvy *Görlitz*, *Bautzen*, *Sassnitz*. V novogréčtine sa *tz* číta ako *dz*: napr. *Kazantzakis* [-dza-], *Tzavelas* [dza-], *Tzanopoulos* [dza-], *Chatzidakis* [-dzi-].

V slovách angl. a franc. pôvodu označuje zložka *tz* hlásku *s*, napr. *waltz* [vols], *Metz* [mes; používa sa aj v podobe *Mety*].

7. Zložka *ts* sa číta ako *c* v nemčine, napr. *Potsdam*, ako aj v novogréčtine, napr. *Metsovo*, *Konitsa*, *Ritsos*.

8. V slovách nemeckého pôvodu sa uplatňuje aj zložka *tsch*, ktorá označuje hlásku *č*. Vyskytuje sa v niektorých u nás používaných priezviskách písaných cudzím pravopisom, napr. *Nitsch* [nič], ako aj vo vlastných menách nemeckého pôvodu, napr. *Nietsche* [niče], *Bartsch* [barč], *Neusch* [nojč], *Crimmitschen* [krimičen].

Okrem toho sú v cudzích slovách používaných v slovenčine aj iné zložky, ale tie si vyžadujú osobitnú pozornosť.

9. Niektoré slová cudzieho pôvodu so zložkami sa postupne pravopisne adaptujú. Napr. pôvodne sa písalo *trenchcoat*, neskôr *trenčkot*, za pôvodné *chimmy*, *cha-cha* sa dnes píše *šimi*, *čača*, za pôv. *show* sa píše *šou* (porov. Sršeň, 1967). Zdomácnené a pravopisne adaptované sú napr. slová *čokoláda*, *šéf*, *šansón*, *šarža*, *šampionát*, no píše sa *macheta* i *mačeta* a i.

10. Pri slovách cudzieho pôvodu si treba uvedomiť, že tá istá zložka sa môže čítať rozlične podľa toho, akého pôvodu je dané slovo. Napr. zložka *ch* sa číta ako *š* vo francúzštine, ako *č* v angličtine a španielčine, ako *k* v taliančine a rumunčine, ako *ch* v gréčtine, latinčine a iných jazykoch, zložka *sch* má platnosť hlásky *š* v nemčine, ale hlások *sk* v taliančine a rumunčine, zložka *tz* označuje hlásku *c* v nemčine, ale v novogréčtine hlásku *dz* a pod.

Pôvodnú pravopisnú formu so zložkami si v slovenčine zachovávajú niektoré citátové slová, niektoré odborné termíny najmä z technických odborov, mená osôb, zemepisné názvy a od nich odvodené slová. Zo všeobecných názvov je to len málo jednotlivých slov (lebo v slovenčine sa uplatňuje tendencia prevzaté slová pravopisne adaptovať), vlastných mien ie viac.

Rešpektovanie cudzích pravopisných zvyklostí pri písaní niektorých všeobecných, no najmä vlastných názvov má isté nevýhody. Tá istá zložka alebo písmeno má totiž v rozličných pravopisných sústavách odlišnú platnosť a niektorí používatelia nášho jazyka neoprávnene prenášajú výslovnosť zložiek (a iných pravopisných javov) z jedného jazyka na iný jazyk. Zložky sú nevýhodné aj z hľadiska strojového prekladu, lebo to isté spojenie písmen má raz platnosť jednej hlásky, inokedy zasa inej (podľa pôvodu daného názvu), prípadne môže reprezentovať dve hlásky (porov. slová typu *viachlasný*, *podzemný*, kde neide o zložky *ch* a *dz*).

Jazykovedci viac ráz upozorňovali na nesprávne zovšeobecňovanie jedného cudzieho výslovnostného modelu, ako je napr. nemecká výslovnosť písmen *sch* ako *š* v slovách typu *schéma*, *ischias* v podobe *šéma*, *išias*, anglická, resp. francúzska výslovnosť zložky *ch* ako *č*, príp. *š* v slovách *chito*, *orchester*, *echevéria* v podobe *čito*, *oršester*,

eševeria a pod. (porov. L. Dvonč, 1957, L. Trup, 1975, K. Palkovič, 1979). Pri používaní cudzích slov si treba osvojiť nielen ich správny význam, ale aj výslovnosť a pravopis.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Výslovnosť slova orchester. In: Jazyková poradňa (red. G. Horák a J. Ružička). 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 249—250.

DVONČ, L.: Ako vyslovujeme slová schéma, ischias a geniálny. In: Jazyková poradňa (red. G. Horák a J. Ružička). 1. vyd. Bratislava 1957, s. 250—251.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov A/Z. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 648 s.

PALKOVIČ, K.: Názvy *Echeveria*, *Chamaerops*, *Forsythia* — výslovnosť a zdomácnené podoby. *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 119—120.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959—68. 6 zv.

SRŠEŇ, A.: Písať „šau“, či šou, show? *Slovenská reč*, 32, 1967, s. 64.

TRUP, L.: Chito, alebo „čito“? *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 315—316.

TRUP, L.: Španielske slová v slovenčine. *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 174—175.

ROZLIČNOSTI

Nie je doobliekať sa ako doobliekať sa

Divadlo pre deti a mládež v Trnave malo v repertoári divadelnej sezóny 1979/80 aj hru Táne Luckej Čertoviny. V texte hry čítame a pri scénickej realizácii sme počuli aj tieto repliky: [Zuľa] *Horšie je, že tí dvaja sa mi akosi nepozdávali.* [Fúzo] *Ani mne. Všimla si si, akí boli doobliekani?*

Obraciame pozornosť na tvar slovesa *doobliekať* (sa) — *boli doobliekani*. Sloveso *doobliekať* (sa) nemá totiž v citovanom kontexte ten známy význam, keď sa ním označuje dokončenie deja. Predpona *do-* pri tomto druhom význame slovesa *obliekať* (sa) totiž nedodáva

slovesnému základu význam završenia poslednej fázy deja „obliekať (sa)“, lež mu dodáva významový príznak vykonania deformovaného deja, teda mu okrem dokonavosti pridáva taký expresívny význam, aký možno zistiť v slovesách *dorichtovať sa, doriadiť sa* (tie však majú širší význam).

Je jasné, že treba rozlišovať dva významy slovesa *doobliekať (sa)*, a to 1. štylisticky nepríznačový, neutrálny a 2. štylisticky príznakový, expresívny. Pri expresívnom použití slovesa *doobliekať (sa)* značí „čudne, smiešne, groteskne obliecť dakoho (alebo seba, obliecť sa) a tým urobiť z dakoho (zo seba) maškaru, potvoru, smiešnu figúru“. Keď v tomto zmysle obmeníme východiskové súvetie *Všimla si si, akí boli doobliekani?* nadobudne napr. takúto podobu: *Všimla si si, aké maškary, figúry, strašidlá zo seba spravili?*

Tento druhý význam slovesa *doobliekať (sa)* Slovník slovenského jazyka zatiaľ nezaznačuje; to je práve dôvod, prečo ho tu spomíname a charakterizujeme.

Keď komusi, kto sa dlho oblieka, povieme *Nože sa už, prosím ta, doobliekaj*, použili sme rozkazovací tvar v rámci prvého (základného) významu slovesa *doobliekať (sa)*, ale keď dakomu inému povieme: *No ty si sa teda (namôjveru, namôjdušu, prisámbohu) doobliekal(a)!*, použili sme minulý tvar slovesa *doobliekať (sa)* v druhom (expresívnom) význame.

Na použitie slovesa *doobliekať (sa)* v bežnom (základnom) význame je v kartotéke Jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra SAV veľa dokladov; niekoľko z nich uvádza pri hesle *doobliekať sa* i Slovník slovenského jazyka — kým na jeho druhý, expresívny význam jestvuje doteraz iba jediný doklad, a to z diela Kláry Jarunkovej *Brat mlčanlivého vlka*. (Doklad pribudol až po vyjdení SS.)

Aby sa názorne ukázal rozdiel medzi prvým, základným a práve registrovaným významom slovesa *doobliekať (sa)*, uvedieme doklady.

1. *Raz-dva som sa doobliekala a vybehla som za ním na ulicu* (H. Zelinová) — *Adam Hlavaj sa práve doobliekal*. (M. Urban) — *Sedí nedoobliekaný, s jednou nohavicou natiahnutou, s druhou prázdnu, na lavici konča stola*. (D. Chrobák) — *Keď sa Jorka doobliekala, zo záhrady pod oblokom sa vystrčila Pavlova tvár*. (J. Beňo)

2. *Začali sme vymýšľať masky na prvý novoročný zjazd. Každého Silvestra sa úderom dvanástej hodiny vyrojíme na lyžiach na chatu a spúšťame sa z kopca všelijako doobliekani*. (K. Jarunková) — a pridávame náš východiskový doklad: *Všimla si si, akí boli doobliekani?* (T. Lucká)

Zaregistrovanie druhého významu slovesa *doobliekať (sa)* je peknou ukážkou na pribúdanie expresívnych významov v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny v okruhu sloviess. (Porov. **záznam** o ňom v sprá-

ve O jazykovej kultúre v Divadle pre deti a mládež (Trnava) v tomto ročníku nášho časopisu, s. 118).

Poznámka: So zreteľom na výraznú osobitnosť expresívneho významu slovesa *doobliekať (sa)* nevylučovali by sme možnosť rozlišovať dve homonymné slovesá: *doobliekať (sa)*¹ a *doobliekať (sa)*² expr.

G. Horák

Kniežatstvo

V našich normatívnych príručkách sa zaznamenáva podst. meno *kniežatstvo*, utvorené slovotvornou príponou *-stvo* od základu *kniežat-* (Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 193; Slovník slovenského jazyka I. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 709). Ako slovo-tvorný základ sa tu použil tvarotvorný základ, ktorý je pri skloňovaní slova *knieža* v množnom čísle (*kniežatá, kniežat* atď.). Popri podobe *kniežatstvo* stretávame sa niekedy na stránkach našej dennej tlače s podobou *kniežactvo*, ktorá sa končí na *-ctvo*, napr.: *Kniežactvo medzi Alpami a Rýnom* (Hlas ľudu, 15. 3. 1979, s. 8), *Búrliivé udalosti v „Selandskom kniežactve“* (Hlas ľudu, 31. 3. 1979, s. 2). Všimnime si bližšie, prečo sa v normatívnych príručkách uvádza podoba *kniežatstvo*, a nie *kniežactvo*, a aký je pôvod podoby *kniežactvo*, ktorú norma spisovnej slovenčiny nepripúšťa.

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (s. 16) spoluhlásky *t, d* pred príponou *-ský* sa v písme zachovávajú, ale vo výslovnosti splyávajú skupiny *-ts-*, *-ds-* na *-c-*, napr. *Lehota — lehotský, svet — svetský, Poprad — popradský, Švéd — švédsky, hrad — hradská* (vyslovuje sa *lehockí, svecki, poprackí, švécki, hracká*). O prípone *-stvo* sa tu výslovne nič nehovorí, ale je zrejmé, že i táto prípona sem tiež patrí a že sa tu uplatňuje rovnaká výslovnosť. Že aj príponu *-stvo* treba v tejto súvislosti brať do úvahy, vyplýva z nasledujúcej poučky Pravidiel, v ktorej sa už popri prípone *-ský* spomína aj prípona *-stvo*. V nej sa hovorí (tiež na s. 16), že keď pred spoluhláskou *t, d* predchádza spoluhláska *n*, možno pred príponami *-ský, -stvo* vo výslovnosti (nie však v písme) spoluhlásky *t, d* vynechať, napr. slová *študentský, študentstvo, asistentský, inteligentský, holandský, islandský* vyslovujeme *študenckí, študentvo, asistencki, inteligencki, holancki, islanccki* alebo *študenski, študenstvo, asistenski, inteligencki, holanski, islanski*, pričom výslovnosť typu *-nck, -nct-* je podľa Pravidiel starostlivejšia. To znamená, že aj v slove *kniežatstvo* splyva vo výslovnosti skupina *-ts-* na *-c-*, v písme sa však zachováva

písanie *ts*, nie *c*, čiže používame pravopisnú podobu *kniežatstvo*, nie *kniežactvo*.

Tak ako sa k subst. *knieža* používa derivát *kniežatstvo*, v ktorom sa zachováva písanie spoluhlásky *t* na konci slovotvorného základu a spoluhlásky, resp. písmena *s* na začiatku slovotvornej prípony, tak aj k subst. *zvíera* používame derivát *zvieratstvo*, nie *zvieractvo* (pozri Pravidlá, 1971, s. 404 alebo Slovník slovenského jazyka 5. 1965, s. 750).

Je zrejmé, že pri používaní pravopisnej podoby *kniežactvo* namiesto *kniežatstvo* ide o vplyv výslovnosti na pravopis. V tomto prípade však, ako sme videli, normatívne príručky nepripúšťajú písanie podľa výslovnosti, ale vyžadujú rešpektovať slovotvorné zloženie slova zo slovotvorného základu *kniežat-* a zo slovotvornej prípony *-stvo*. V tejto súvislosti však môže ísť aj o vplyv výslovnostnej a pravopisnej podoby druhového prívlastňovacieho prídavného mena *kniežací* so slovotvornou príponou *-ací* a so spoluhláskou *c* ako časťou tejto prípony, resp. širšie podôb druhových prívlastňovacích prídavných mien na *-ací*: *kniežací*, *zvierací*.

Poučná pre náš prípad je aj situácia pri príd. mene *zvieratský*, ktoré sa zaznamenáva v Slovníku slovenského jazyka (5. diel, 1965, s. 750). Za výrazom *zvieratský* sa v cit. slovníku uvádza: star. pís. i *zvieracký*. To znamená, že v staršom jazyku sa používala aj pravopisná podoba *zvieracký* podľa výslovnosti, no dnes, v súčasnom spisovnom jazyku sa uplatňuje iba pravopisná podoba *zvieratský*, v ktorej sa rešpektuje pravopisná podoba slovotvorného základu *zvierat-* so spoluhláskou *t* na konci a pravopisná podoba slovotvornej prípony *-ský* so spoluhláskou *s* na začiatku, čiže sa tu píše *ts*, nie *c*.

Z tohto nášho prehľadu jednoznačne vychodí záver, že v spisovnej slovenčine v zhode s platnou pravopisnou kodifikáciou používame pravopisnú podobu *kniežatstvo*, a nie *kniežactvo* (rovnako aj *zvieratstvo*, nie *zvieractvo*).

L. Dvonč

Názvy gitár v reči hudobníkov

Medzi najpopulárnejšie a najrozšírenejšie hudobné nástroje na svete patrí gitara, ktorá je obľúbeným nástrojom vo všetkých obdobiach i vo všetkých hudobných žánroch. Poznali ju už starí Gréci, pre ktorých to bol popri lýre najznámejší hudobný nástroj; Rimania mali pre ňu názov *cithara*. No už Peržania v 6. stor. pred n. l. mali hudobný nástroj *sitar* (*si* = tri, *tar* = struna). Etymologicky slovo *gitara* možno dávať do súvisu s chaldejským slovom *qitara*, pomenú-

vajúcim hudobný nástroj s malou rezonančnou skriňou, s dlhým hrdlom a podvalčekmi.

Ďalším významným obdobím vo vývine gitary je XVI. st., odkedy sa tento hudobný nástroj stáva v Španielsku ľudovým a typickým; odvtedy sa táto krajina považuje za vlasť gitary. Motiváciu názvu *španielska gitara* možno hľadať v španielskej Katalánii, kde bol rozšírený hudobný nástroj podobný gréckej gitare (pravdepodobne aj jeho názov má svoj pôvod v gréckom slove *kitara*).

Uvedené fakty azda presvedčivo vysvetľujú motiváciu názvu *španielska gitara*. Jej druhý názov — *klasická gitara* — je podmienený tým, že ako šesťstrunová gitara typického tvaru sa stala prototypom, podľa ktorého sa začali vyvíjať nové druhy gitary. V reči hudobníkov má *španielska* čiže *klasická gitara* viacero názvov: *španielka*, *španielska*, *klasák*, *klasika*, *klasická*, ďalej sú to názvy motivované počtom strún: *šesťstrunka*, *šesťstrunovka*, *šesťstrunová*. Z nich treba názvy *klasák*, *klasika* a *šesťstrunka* pokladať za slangové, a teda nespisovné. Ostatné majú príznak hovorovosti.

Ďalší známy a používaný druh gitary predstavuje *orchestrálna gitara*, ktorá sa ináč nazýva aj *džezová gitara*. Motivácia jej názvu súvisí s tým, že slúži predovšetkým na sprievod v tanečných a zábavných orchestroch, kde zdôrazňuje rytmus. Neoficiálne pomenovania orchestrálnej alebo džezovej gitary sú: *orchestrálka*, *koncertná (gitara)*, nespisovné je pomenovanie *doprovodná (gitara)*. Typom orchestrálnej (džezovej) gitary je aj tzv. *elektrofonická* alebo *elektrická gitara*, ktorá je charakteristická intenzitou zvuku. Ten vzniká elektrickým chvením, ktoré sa zavádza do rádiového reproduktora. V reči hudobníkov sa táto gitara volá *elektrická*, *elektrofonická*. Pomenovania *elektrónka*, *elektrofónka* majú slangový ráz.

Popri elektrofonickej gitare začala sa vyvíjať *basová gitara*, ktorá je technicky založená na podobnom princípe. Jej úlohou v orchestri je zdôraznenie hlbokých, basových tónov. Tým sa vysvetľuje aj motivácia jej názvu. V reči hudobníkov je známa pod názvami: *basovka*, *basgitara*, ktoré sú hovorové, a *basa*, ktorý je slangový.

Na elektrickom zosilňovaní zvuku je založená aj *sólová gitara*, ktorá je určená na hranie sólových častí skladieb predovšetkým džezového charakteru. V reči hudobníkov je známa aj ako *sólovka*, *sólo-gitara* (pomenovania sú hovorové) a *sólovica* (slangové slovo).

Najmladšou zo všetkých gitár je *havajská gitara*, národný hudobný nástroj obyvateľov Havajských ostrovov. Podobá sa klasickej gitare (pri hre sa drží na kolenách), jej zvuk sa využíva v tanečných a zábavných orchestroch, pričom sa na nej hrá v nevelmi rýchлом tempe za sprievodu iných hudobných nástrojov. Hovorovo sa havajská gitara nazýva slovom *havaika*.

Treba ešte spomenúť hovorové a slangové názvy gitár motivované počtom strún: *šesťstrunka*, *osemstrunka* (*osemstrunová gitara*), *dváňáststrunka*, *dváňáststruňák* (*dváňáststrunová gitara*).

Napokon možno ešte spomenúť pomenovania gitary motivované typickým slangovým úsilím o originalnosť: *žebadlo*, *sladké drevo*. Slovom *gitarák* sa predovšetkým v hudobníckom slangu mládeže označuje gitarová skladba, resp. skladba pre gitaru alebo gitarový koncert.

S. Šoková

LITERATÚRA

POWROŹNIAK, J.: *Gitara od A do Z*. Krakow, Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1966.

SPRÁVY A POSUDKY

Dramatický text

{Jozef Mistrík: *Dramatický text*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 224 s.}

Cieľom práce — ako si ho kladie autor — je dokázať spätosť dramatického textu s jeho neodmysliteľnou jazykovou realizáciou. Doteraz nevyšla monografická práca ani v našej, ani v zahraničnej odbornej literatúre, ktorá by sa zaoberala dramatickým textom zo štylistického hľadiska. *Dramatický text* od J. Mistríka je teda prvou prácou o štylistike dramatického textu. Autor v nej uplatnil predovšetkým svoje bohaté skúsenosti, ktoré získal ako dlhoročný pedagóg na Vysokej škole múzických umení v Bratislave i ako porotca recitačných a divadelných súťaží slovenského i celoštátneho charakteru. Práca nadväzuje na autorove predchádzajúce práce zo štylistiky.

Kniha je určená jazykovedcom, dramatikom, dramaturgom, režisérom, hercom, recitátorom, poslucháčom divadelnej vedy, dramaturgie i literárnym teoretikom. Napísaná je prístupným štýlom.

Problematiku štylistiky dramatického textu autor rozvrhol do 5 kapitol: 1. Vyčlenenie základných pojmov; 2. Vývin drámy, divadla a text; 3. Základné výrazové prostriedky dramatického textu; 4. Kompozícia dramatického textu; 5. Žánre dramatickej literatúry.

V prvej kapitole vymedzuje autor jednak styčné pojmy (epika, lyrika, dráma, próza, verš, dramatický text, divadlo, fabula, sujet), s ktorými sa v knihe ďalej narába, a jednak poukazuje na to, do akej miery sú tieto pojmy dráme nadradené alebo stoja s ňou na jednej rovine (prekrývajú sa), resp. sú v nej zastúpené nepatrne.

V druhej kapitole sa sleduje vývin premeny dramatického textu na pozadí vývinu drámy a divadla. Dejiny divadla a drámy sú tu sekundárne, pomáhajú skôr sledovať vývin dramatického textu v historickom priereze. Autor pozorne sleduje vývin dramatického textu od rečníckej štylizácie replík starovekých hier cez hybridné stredoveké texty s prevládajúcou epickosťou, renesančné kontakty s antickým divadlom a drámou a prvkami národných osobitostí (prechod od rétorického divadla k hovorovému divadlu, zmysel pre rytmus, gradáciu hry), dramatický text v baroku a klasicizme, ktorý je poznačený rétorizmami, prevzatými z antiky (evidentná je enumeratívna gradácia), až po konštituovanie sa samostatných národných drám koncom 10. storočia, keď už hovoríme o modernom divadle.

Kapitola venovaná základným výrazovým prostriedkom dramatického textu sa delí na tri časti: paralingvistické prostriedky, extralingvistické prostriedky a lingvistické prostriedky. Tu autor podčiarkuje, že dramatický text, to nie sú iba holé slová a vety. Bez ostatných prostriedkov by im čitateľ ani divák nerozumel a nepochopil by ich.

V kapitole venovanej kompozícii hovorí autor o zovretej (tektonickej) a otvorenej (atektonickej) forme. Tektonickú formu dramatického textu predstavuje klasická aristotelovská dráma. Atekonickou sa nazýva epická forma, ktorá sa vyvinula popri tektonickej forme.

V poslednej kapitole autor delí žánre na slovné žánre (tragédia, komédia, činohra, veselohra, fraška, groteska, burleska, skeč), hudobné žánre (opera, opereta, hudobná dráma, hudobná komédia, muzikál, melodráma, kuplet, častuška, šansón), javiskové pásma (kabaret, estráda, revue, varieté, recitácia, zborová recitácia, rozprávanie rozprávky, divadlo poézie, vtip, vystúpenie ľudového rozprávača, pantomíma) a na osobitné žánrové formy (bábkové divadlo, film, televízna hra, rozhlasová hra, feature, rozhlasové rozprávanie).

Prvá slovenská kniha venovaná štylistike dramatického textu je priekopnícka práca, ktorá nemá obdobu ani v zahraničnej literatúre. J. Mistrík v nej prináša mnoho závažných a pozoruhodných údajov zo svojho dlhoročného dôkladného štylistického výskumu. Tu sa ukazuje, že štylistika ako jazykovedná disciplína má oveľa širšie korene a rozsah, ako sa to pri zbežnom pohľade zdá. Užitočnosť práce je daná aj množstvom jednotlivostí, ktoré sa v texte uvádzajú. Víťame túto novú prácu J. Mistríka so želaním, aby dobre slúžila všetkým, ktorým ju autor adresuje.

D. Augustinská

Krupinské prísne právo

Keď dnes berieme do rúk rozprávkovú knižku, v ktorých sa píše o strigách a strigónoch, ako lietali na metlách a vystrájali rozličné čarodejnícke kúsky, sotva nám zide na um, že by takéto bytosti boli naozaj existovali. Stačí však odhrnúť závoj niekoľkých storočí, sfúknuť prach zo starých súdnych spisov a otvorí sa nám nevšedné divadlo.

Autori knihy *Krupinské prísné právo* [Bratislava, Tatran 1979, 275 s.] Marie a Milan Majtánovci museli pri archívnom výskume slovenských jazykových pamiatok pre Historický slovník slovenčiny z predpisovného obdobia, ktorý sa pripravuje v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, „sfúknuť veľa prachu“ zo zatuchnutých foliantov krupinského mestského archívu. Pri excerpovaní súdnych spisov neraz sa im dostal do rúk aj materiál s nezvyčajnou dekoráciou. Tmavohnedé škvryny po zaschnutej krvi aj po stáročiach vydávajú svedectvo o nedobrovoľných priznaniach vypočúvaných obetí. Nie div, že práca s takýmito písomnosťami podnietila autorov hlbšie sa do nich začítať a sprístupniť ich širšej verejnosti.

V úvode sa píše: „Výber, ktorý sme nazvali *Krupinské prísné právo*, má byť plastickým obrazom nielen mestského súdnictva, ale aj celkového života v meste. Zostavený je zo slovenských zápisov v mestských knihách a hospodárskych denníkoch a z ďalších písomností napísaných po slovensky tak, aby vystúpila do popredia jazyková stránka textov.“ (12).

Príbehy obsiahnuté v knihe sú rozdelené do dvoch častí. Prvá sa nazýva *Plamene inkvizície*, druhá *Pred pánmi z magistrátu*. V prvej časti sa otvára kruté, neuveriteľné divadlo, odohrávajúce sa pred súdnym tribunálom, kde sa podľa výpovedí vypočúvaných fatensov (svedkov) spriadali obrazy o výčinoch stríg a strigóňov. Muselo ich byť neúrekom, ako o tom svedčí výpoveď svedka Jána Krátkeho, že v *Krupine ani sto nielo spravodlivých žien, všetky ostatné jsu strige a ešte mužou viac* (49). Dostať sa na zoznam podozrivých nebolo ťažko, stačilo niekomu pomôcť alebo odoprieť pomoc, škaredšie sa na dakocho pozrieť, vyrieknuť neopatrne ostrejšie slovo. Beda, ak ochorela krava alebo pomrzli vinice. Všetko sa pripisovalo stridžej moci. Vinník sa musel nájsť a potrestať. O pohotových a ochotných svedkov, ako vidieť zo súdnych protokolov, nebola núdza. No a po niekoľkých ranách korbáčom či lopatou (to druhé bolo privilegiom žien ako slabšieho pokolenia), kľáčani v trlici, pálení, španielskej čižmy a podobných vypočúvacích metódach sa obžalovaným rozviazali jazyky: *Urobili sme i lanskyho roku, že pomrzli vinice. Ja som lietala na metle, Koniarka na omele, Štibicka na ohrable, Hucouka na trle, Koniarka na lopate* (148). Okrem toho, že strigám bolo dopriate vznášať sa na takýchto pozoruhodných a lacných dopravných prostriedkoch, vedeli ony aj iné veci. Podľa potreby sa premieňali na mačky, netopiere, žaby a podobné potvory. Pravda, najskôr sa museli potrieť masťou, ktorá obsahovala tieto špeciálne ingrediencie: *jmenovite rebro zemrelého človeka, repnuo sema a božu drevinu* (67).

Dakedy nebol potrebný ani očividný zlý skutok, aby sa v ľuďoch rozpätali nebezpečné sily. Istá kolárka napr. rozpráva: *Čikutlo sa mi, volaktera ma spomínala, preto som urobila, žeby ju za tri týžne klania držalo* (131). No a ďalej sa dozvedáme, že *jako to kolarka dokazala, . . . , hnedky na tej vinici veľike klania na jatensku prišlo* (131). Na vzbudenie podozrenia mohol stačiť aj jediný pohľad: *ja by i sama tak riekla, že je Bobrička striga, lebo len tak lupka očima* (81) vypovedá svedkyňa mlynárka z prostredného mlyna.

Roku 1741 sa v Krupine konalo posledné autodafé v strednej Európe. Zhořeli tam tri bosorky a jeden exhumovaný muž, o ktorom po smrti vyšlo najavo, že bol veľký strigóň. Vypočuli 41 svedkov. V množstve procesov aj

odsúdených a popravených obetí má niekdajšie slobodné kráľovské mesto Krupina na Slovensku smutné prvenstvo.

Druhá časť knihy obsahuje výber textov zo súdnych procesov, ktorých kauzou nebolo už bosoráctvo, ale celkom obyčajné ľudské slabosti, ako ohováranie, kľatie a hrešenie, cudzoložstvo. Tresty za tieto prečiny neboli malé, vyrovnali sa neraz trestom za vraždu a lúpež. Za ohováranie odsúdili napr. r. 1498 na odrezanie uší, roku 1501 za kľatie a hrešenie na statie a za urážku richtára na vytrhnutie jazyka. Za cudzoložstvo bol tiež trest smrti, zmenili ho však na pokutu raz 25, inokedy 200 zlatých za každého vinníka. Za vraždu a lúpež sa stínalo, zlodějov zvyčajne vešali.

Za povšimnutie stojí zmienka o tzv. mládeneckom poriadku, ktorý museli krupinskí radní páni obnoviť na začiatku 18. stor., aby zamedzili roztržky medzi mestskými remeselníckymi a ostatnými meštianskymi mládenkami. Tento poriadok bol záväzný pre všetkých mestských mládenčov od 16 rokov okrem zemanov a mládenčov cvičiacich sa v daktorom slobodnom umení. Mládenčí boli organizovaní v spolku, *aby v nem poctivy, pokorny a mravny život se viedol, neradnost pak a vystupky všelijakove zobrazene a pretrhnute byli* (244). Na čele spolku bol *tančmajster*, volený každé tri roky, raz z radov meštianskych mládenčov, raz z remeselníckych radov. Povinnosťou členov spolku bolo okrem mravného života pomáhať magistrátu, kde bolo potrebné, chrániť hory od požiaru, starať sa o poriadok na jarmokoch a pod. Osobitné pokyny a pokuty sa týkali spoločenských zábav a tancu, napr.: *Ktery by v tanci vykrikoval, pokuta jeho dva turaky. Ktery by s nohami dupěl, tež dva turaky, ktery pannu z tanca prepusti a mezi pannu by sedel, tolíkež dva turaky, ktery by pannu objímal, penezi dvanac, ktery by mel na dolomane tri hačiky odpate, dva turaky, . . . , ktery pannu k stolu nepripusti, turaky dva, ktery by se k stolu zadkom obratil, turaky dva, ktery by pod klobukom tancoval, turaky dva ma dati* (274).

Pozoruhodné sú aj záznamy z hospodárskeho denníka mesta. Možno si v nich overiť vykonanie rozsudkov, ba aj celý ich priebeh. Že to nebolo lacné, dokazujú napr. zápisy o výdavkoch na popravu zbojníka Jana Hysouskeho (pozri s. 173).

Možno povedať, že sa autorom podarilo dosiahnuť cieľ naznačený v úvode knihy. Logickým pospájaním svedeckých výpovedí, zápisov v mestských knihách a hospodárskych záznamoch získa čitateľ verný obraz o celkovom živote v meste. Orientovať sa v menej známych latinsko-maďarsko-nemecko-českých výrazoch, ktorými sú texty husto popretkávané, pomôže čitateľovi slovník na konci knihy a vysvetlenie skratiek. Autori upravili v spracúvaných textoch iba grafiku, interpunkciu a písanie veľkých písmen — vďaka lepšej zrozumiteľnosti. Ich jazyka — okrem nevyhnutných úprav — sa nedotýkali, aby vynikla jeho originalita, ale aj neustálenosť. Z lexikálneho hľadiska si hodno všimnúť, ako si vtedajšia potreba vynútila napr. rozličné odvodeniny od slova *striga*. Vznikla z neho nielen mužská podoba *strigáč* — *strigôň*, ale aj sloveso *stridžiť* na označenie činnosti stríg a strigôňov a pomenovanie výsledku tohto deja — *strigáctvo*. Niektoré slová z týchto čias sa v nárečiach používajú dodnes, napr. *strábiť* — liečiť, *vystrábiť sa* — vyliečiť sa, *koma* — kmotor, *rešancia* — zvyšok, *kunšt* — umenie, *nedo-*

bizeň — neporiadok, *dovedovať sa* — spytovať sa, prezvedat sa. Daktoré slová sa dnes používajú v inom význame, napr. *fiscus* — rečník stojaci na čele širšej mestskej rady — sa dnes v adaptovanej podobe *fiskus* používa na označenie prefikáneho človeka, výmyselníka, mudrlanta.

Krupinské prísne právo nepatrí k obyčajnej, všednej literatúre. Táto kniha zaujme svojím obsahom historika i osvetového pracovníka, jazykovedcovi je bohatým zdrojom na výskum jazyka v predpisovnom období, no a bežný čitateľ nájde v nej vzruch i pobavenie, lebo nie všetko je v tejto knihe strašné a čierne. Nájdu sa tu aj zábavné príbehy drobných ľudí, aj ľúbostné dobrodružstvá, pre ktoré sa ich účastníci dostali do rozporu so zákonom.

Pri hodnotení knihy *Krupinské prísne právo* patrí osobitná vďaka v prvom rade autorom za obetavú prácu pri jej zostavovaní; pochvalu si zasluhujú aj pracovníci vydavateľstva za jej sprístupnenie. Dobrú grafickú úpravu knihy by však bolo zaiste umocnilo aspoň niekoľko fotokópií pôvodných archívnych zápisov.

E. Rísová

Poznámka o jazykovej úrovni omaľovaniek pre deti

Omaľovanky vydávané nakladateľstvami Panorama a Orbis v Prahe sú určené širokému kruhu najmladších čitateľov. Okrem obrázkov určených na omaľovanie obsahujú aj krátky text vytlačený na zadnej strane publikácie. Tieto publikácie z českého originálu prekladá do slovenčiny V. Habrín. V prekladoch prekvapuje veľa lexikálnych, gramatických, pravopisných aj syntaktických chýb, ktoré negatívne pôsobia na jazykovú výchovu detí.

Všimli sme si jazykovú úroveň publikácií *Bežim, bežíš, bežie* (Praha, Panorama 1978), *Kozmos* (Praha, Orbis 1977), *Za domčekom* (Praha, Panorama 1979), *Na rieke* (Praha, Panorama 1979), *Pyšná princezná* (Praha, Panorama 1979).

Nápadne pôsobí hneď titul publikácie *Bežim, bežíš, bežie*. Máme tu na zreteli formu *bežie* namiesto správneho tvaru 3. os. sing. *beží*.

Veľmi časté sú prípady nesprávne použitých predložiek: *Raz o Vianociach našiel pán kráľ... (Bežim)...* Predložka *o* sa používa v takejto väzbe iba v ľudových určeníach výročitých dní alebo sviatkov, napr. *o Jáne*. V uvedenom texte má byť *na Vianoce, cez Vianoce, v čase Vianoc*. Podobne vo vete *každá žilka na ňom ihrala* (Bežim...) je predložka *na* nenáležitá. Predložka *na* vyjadruje v slovenčine miesto, povrch, na ktorom sa niečo deje [napr. *sedieť na stoličke*]. Správna je väzba *v ňom ihrala*, pretože predložka *v* vyjadruje miesto, prostredie, vnútri ktorého sa uskutočňuje nejaký dej.

V textoch sa vyskytujú aj pravopisné chyby: *Tento raz kvetina nezvädla* (Pyšná princezná), *viator fiči akoby o preteky* (Bežim...). Slová *tentoraz* a *opreteky* treba písať spolu, sú to príslovky.

Zaznamenali sme aj v slovenčine nejestvujúce tvary privlastňovacieho prídavného mena: *susedovic koza* (Za domčekom); v spisovnej slovenčine používame tvar *susedova koza*.

Vo vete *a ponáhľali sme domov* [Na rieke] sloveso *ponáhľat* má mať pri sebe slovo *sa*, teda správne malo byť *a ponáhľali sme sa domov*.

Všimli sme si aj niektoré lexikálne chyby: *poručil mu prísne kohút* [Za domčekom]. Sloveso *poručiť* vo význame „nariadiť, prikázať, rozkázať“ je v slovenčine zastarané. Správne je *prikázal mu, rozkázal mu*. Veľa chýb je v písaní čiarky. Čiarkou sa neoddelil pozdrav, napr. *Ahoj(,) starý ocko!* [Na rieke], často chýba čiarka pred podradovacími spojkami, napr. *keď sa k nemu prirútil pes (,) akoby Lapajovi z oka vypadol* [Kozmos]; *Preto (,) keď večeral s pani kráľovnou, vyhlásil:* [Bežim...].

Na druhej strane čiarka sa často kladie tam, kde nepatrí: *Napodiv, (!) šteňa hneď poslúchlo.* [Za domčekom]; *kráľovi zo susednej ríše, (!) dokonca odkázala...* [Pyšná princezná]; *že to ona ho sama pobozkala, (!) a pred očami ostatných tak urobila ešte raz.* [Pyšná princezná]; *Tie by som si dala, (!) veru radšej ako žaby...* [Na rieke].

Vyskytli sa aj prípady nesprávneho použitia slovesných tvarov napr. „*Počuj, nechcel by si sa presťahovať do psej budy a strážiť ako pes?*“ opýtala sa prasiatka. *Za bielym domčekom sa jedného rána narodilo šteňa. Veď mliečko už dostal...* [Za domčekom]. Namiesto tvarov *nechcel, dostal* mali sa použiť tvary v strednom rode *nechcelo, dostalo*.

V niektorých prípadoch nie je označená kvantita samohlások, napr. *Kraľ* [Pyšná princezná], *zahrady* [Na rieke].

Záverom treba konštatovať, že uvedené lexikálne chyby, nevhodné syntaktické spojenia či nesprávne gramatické prípony svedčia o slabej jazykovej úrovni prekladateľa a takisto o nedbanlivosti zodpovedného redaktora. Základy jazykovej kultúry treba deťom vštepovať od predškolského veku. Takéto preklady však narobia veľa zla v rozvíjaní správnych jazykových návykov malých čitateľov (resp. často ešte len poslucháčov).

M. Bugárová

SPYTOVALI STE SA

Reál. — Pracovníčka Slovenskej televízie v Bratislave: „V Slovníku slovenského jazyka a v najnovšom Slovníku cudzích slov (1979) som našla slovo *reál* vo význame „starý španielsky, portugalský a brazílsky peniaz“. Tento význam mi nevyhovuje do spojenia *scény v reále* (alebo *v reáli?*). Môžem tu ponechať slovo *reál*, alebo mám namiesto neho použiť dačo iné?“

V odpovedi na otázku vyjdeme z praktickej skúsenosti bežného televízneho diváka. Pri sledovaní tzv. priameho televízneho prenosu športového alebo iného podujatia citlivý režisér prenosu zopakuje televíznemu divákovi výnimočné, vzrušujúce, zaujímavé ap. situácie. Napr. pri vysielaní futbalového zápasu prikáže spomalene zopakovať celú akciu, po ktorej niektoré mužstvo dalo gól. Na zopakovanie (reprízu) celej akcie však treba istý čas, pričom reálne dianie na ihrisku pokračuje a treba ho televíznou kamerou sledovať ďalej. Zacielenie kamery na novú akciu, resp. na ďalší priebeh zápasu správa športový komentátor spravidla takouto poznámkou: *A sme*

opäť v reáli. Táto konštatácia znamená, že opakovanie pozoruhodnej akcie sa skončilo a že divák už opäť sleduje to, čo sa v skutočnosti práve odohráva na ihrisku. Na základe povedaného možno sformulovať zhruba takýto opis významu slova *reál*: „originálne dianie v reálnom prostredí a v reálnom čase, skutočnosť“.

Použitie slova *reál* vo výroku komentátora sa opiera o platnosť tohto slova ako ustáleného televízneho termínu. V Malom štvorjazyčnom televíznom slovníku (jeho rukopis pre interné potreby Slovenskej televízie pripravili I. Masár a E. RISOVÁ) zaznačuje sa slovo *reál* bez štylistického hodnotenia. Hoci sa tu neuvádza opis významu, resp. definícia (ide totiž o termín), identifikovanie významu vcelku spoľahlivo umožňujú cudzojazyčné ekvivalenty — nemecký termín *reales Dekor* (so synonymami *Original, Originalszene*) a ruský termín *originalnaja scena*. Okrem toho terminologickú platnosť slova *reál* potvrdzujú spojenia *reál scény, reál v interiéri, reál v exteriéri* a i.

Ukazuje sa, že v spojení *scény v reáli* má slovo *reál* svoje opodstatnenie. S prihliadnutím na cudzojazyčné termíny treba tomuto spojeniu rozumieť tak, že ide o scény v skutočnom, originálnom, neštylizovanom ap. prostredí a v skutočnom čase. Z lexikografického hľadiska sa ukazuje aktuálna potreba zachytiť v slovníkoch homonymum *reál* ako odborný televízny termín s významom „skutočné prostredie, skutočnosť“ s významovým odtienkom „dianie v tomto prostredí“. V súvislosti s otázkou našej čitateľky treba na záver konštatovať, že slovo *reál* sa svojou štruktúrou zaraďuje medzi také prevzaté slová, ako sú *diferenciál, faktoriál, neutrál, kanál* a i. Tieto prevzaté slová majú v 6. páde jedn. čísla tvaroslovnú príponu *-i* a v 1. a 4. páde množ. čísla tvaroslovnú príponu *-y*.

I. Masár

Medailáreň. — Z istého bratislavského podniku sa spytovali, ako nazvať miestnosť, resp. výrobnú, kde sa zhotovujú medaily.

Odpoveď na položenú otázku je jednoduchá. Názvy miesta, kde sa zhotovuje, resp. vyrába nejaká vec, sa v spisovnej slovenčine najčastejšie tvoria slovotvornou príponou *-áreň*, resp. jej závislým variantom *-iareň*, napr. *octáreň, parketáreň, ceruzkáreň, sódkováreň, zápalkáreň, rukavičkáreň, mliekáreň; droždiareň, bryndziareň, oceliareň*. Keďže slovo *medaila* je cudzieho pôvodu a pred príponou *-a* je zakončené na tvrdú spoluhlásku *l*, názov výrobné medailí utvoríme základnou príponou *-áreň*, teda *medailáreň* (nom. plurálu *medailárne*, gen. pl. *medailární*, dat. pl. *medailárňam* atď.). Podobne sú utvorené aj názvy miesta, kde sa čosi vyrába, resp. kde sa čosi zhotovuje, a ktorých odvodzovacím základom je prevzaté slovo zakončené na tvrdú spoluhlásku *l*, napr. *paneláreň* (od slova *panel*), *modeláreň* (od slova *model*). Pravda, odvodzovacím základom môže byť aj domáce slovo, napr. *mydlo — mydláreň sklo — skláreň, kotol — kotláreň, metla — metláreň, stôl — stoláreň*. Vo všetkých prípadoch sa po tvrdej spoluhláske *l* použila slovotvorná prípona *-áreň*.

Na záver: Miesto, resp. výrobná, kde sa zhotovujú medaily, sa nazýva *medailáreň*.

M. Považaj

O saniach, krnohách a vlačuhách. — Čitateľka M. K. z Bratislavy sa pýta na význam slova *krnohy*, s ktorým sa stretol jej syn v spojeniach: *tahali sane krnohy, vzal z krnoh ťažkú sekeru, spustili sa na krnohách*. Príklady sú z rozprávkovej knihy J. Mahena *Čo mi liška rozprávala* (Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1979, preložil J. Medveď).

Už jeden z uvedených príkladov v spojení *sane krnohy* vysvetľuje základný význam slova *krnohy*: ide o istý druh sánok. Slovník slovenského jazyka (I, 1959, s. 776) neuvádza slovo *krnohy*, ale pomenovanie *krnačky*, ktoré sa vysvetľuje ako „primitívne sánky z dvoch dosák bez klaníc“, pričom sa hodnotí ako nárečové. V pripomienkach k jednotlivým heslám v SSJ (Kultúra slova, 6, 1972, s. 260) nájdeme aj slovo *krnačky* s tým istým významom, ako sa uvádza v SSJ, ktoré je odvodené od slova *krnáč* (krivý, hrčovitý kus dreva alebo zakrpatený krivý strom). Obidve slová (*krnačky*, *krnáč*) sa v týchto pripomienkach hodnotia na rozdiel od SSJ ako spisovné so zriedkavým výskytom.

Veľmi podrobne sa názvoslovím saní a ich častí zaoberá K. Palkovič (Kultúra slova, 7, 1973, s. 158—164). Autor konštatuje, že okrem základného pomenovania *sane* sa pre špeciálne druhy saní vyskytujú iné názvy podľa druhu saní. Pomenovaním *krny* (*krnačky*) sa označuje jednoduchý typ saní (alebo predné sane) a pomenovaním *zvlače*, *vlačuhy*, *zvlačuhy* sa označuje dvojité typ saní (alebo zadná časť zvlačových saní), ktoré sa skladajú „z predných krátkych saní, na ktoré je rozličným spôsobom pripevnená (a rozlične zhotovená) druhá časť, šmýkajúca sa alebo vlečúca po zemi“ (Palkovič, s. 159).

V publikácii Jazyková poradňa IV (Bratislava, SPN 1966, s. 78—79) sa slovo *krnohy* vykladá ako „jednoduché, z dosák pozbjávané sánky“. Podobne sa píše v knižke 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (Bratislava, SPN 1974, s. 104), kde sa dopĺňa, že slovo *krnohy* sa používa na strednom Slovensku, a zo štylistického hľadiska sa hodnotí ako expresívne synonymum k neutrálnemu pomenovaniu *sánky*.

Slovník slovenského jazyka (V, 1965, s. 113) uvádza aj slovo *vlačuhy* s vysvetlením „jednoduchý dopravný prostriedok podobný saniam, používaný v minulosti na zväzanie dreva alebo dopravovanie pluhu na roľ“.

Keďže pomenovanie *sane* nevystihuje presne osobitný typ reálií, vyskytujúcich sa v rôznych oblastiach Slovenska, je správne i potrebné použiť pomenovanie *krny*, *krnohy*, *zvlače*, *zvlačuhy*, *vlačuhy*, keďže len týmito pomenovaniami možno diferencovať rôzne typy saní.

Obrázok (len s označením dvoch častí saní: *krnohy*, *zvlače*) uvádza J. Matejčík v publikácii Lexika Novohradu (Vydavateľstvo Osveta 1975, s. 139).

V rozprávkovej knižke od J. Mahena našli deti slovo, ktoré rozšírilo ich slovnú zásobu a zároveň poučilo o spôsobe jednoduchej dopravy pri poľných a lesných prácach hlavne v minulosti.

E. Bajžiková

Dva zábery z činnosti Jozefa Škultétyho

Jeden z príspevkov Jozefa Škultétyho v Sborníku Matice slovenskej (10, 1932, s. 102) má názov *Jánošík a Stenko Razin*. Že to o na konci mena nie je chyba pera alebo tlače, vidieť z textu na s. 103, kde je všade dôsledne *Stenko Razin*. Po tomto konštatovaní môžeme sa vžiť do pozície autora a do jeho logického uvažovania: „Razin je predsa chlap, a keď sú mená *Đuro, Paľo* a ďalšie dôsledne s koncovkou *o*, nemôžeme Razinovi dávať ženskú koncovku *a*, a tak sa svedčí, aby sme ho písali *Stenko*“. Tak sa zrodilo v uvedenom texte meno *Stenko Razin*. (Na doplnenie uvádzame, že v súčasnosti sa u nás meno vodcu sedliackeho povstania v Rusku v rokoch 1670–71 používa v zdrobňujúcej prevzatej podobe *Stenka*).

Baľko Škultéty sa aj inokedy prísne pridŕžal spisovnej normy. Vidieť to z jeho článku *Dr. Jozef M. Hurban* (súbor článkov O Slovákoch, I, 1928, s. 244), kde píše: „Ešte v rokoch 1862–1874 i v samej Revúcej, pri slovenskom gymnáziu, jestli nenadále viac žiakov ukázalo sa niekde na ulici, od prostých ľudí neraz bolo počut: Koľko vás je hurbanov! (Keľo vás, hurbanov!) A ľudia, ktorí sa v Revúcej tak vyjadrovali, počuli to od protivníkov slovenskej veci.“ Poznám natoľko revúcke nárečie, že môžem v zátvorke uvedenú po domácky povedanú vetu trošku opraviť: *hurbanó* (nie spisovné *hurbanov*). Inak tento postreh a prezývka *hurban* je presný, mám ho doložený z textu dr. Sama Daxnera (z mne venovaného odpisu jeho denníkových zápisov) a je publikovaný aj v knihe Marína Ormisovej spomína (1979, s. 135): „Za Dvoračkom vykrikovali: Totot hurban — britký hurbanista — pluhavý pansláv!“ [Juraj Dvoraček bol švagrom Samuela Ormisa a bol dobrým Slovákom].

J. V. Ormis

OPRAVA. — Prosíme čitateľov, aby si v 6. čísle 14. ročníka opravili tieto tlačové chyby: názov pracoviska autora uvedený na s. 199 má správne znieť *Ústav pro jazyk český ČSAV* a 6. riadok zospodu na s. 216 má správne znieť takto:

pred úpadkom! — Pozor, pozor: po smiechu býva plač! alebo Koľko

Redakcia

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 14, 1980, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 864 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v októbri 1980. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980

Cena Kčs 3,—